

LUNDS UNIVERSITET
Juridiska Fakulteten
Examensuppsats
Handledare: universitetslektor
Eva Ryrstedt
Författare: Lena Palm

Vårdnad om barn - ny lagstiftning i Sverige sedan 1 oktober 1998

1999-02-08

Innehåll

1	SAMMANFATTNING	3
2	FÖRORD	7
3	BEGREPPET VÅRDNAD	8
4	STATISTIK	9
4.1	Barnens familjeförhållanden i Sverige	9
4.2	Familjetyper i Sverige	10
4.3	Barn födda utom äktenskapet i Sverige	10
4.4	Barn födda utom äktenskapet i världen	11
4.5	Familjesplittring i Sverige	12
4.6	Samarbetssamtal	13
4.7	Vårdnadsdomar/beslut 1992	14
4.7.1	Tidigare gifta föräldrar utan tidigare vårdnadsdom/beslut	14
4.7.2	Tidigare gifta föräldrar med tidigare vårdnadsdom/beslut	15
4.7.3	Tidigare ej gifta föräldrar	15
4.7.4	Beslut och domar om vårdnad för samtliga barn	16
4.8	Sammanfattning	16
5	BARNPSYKOLOGI/PSYKIATRI	18
6	UTVECKLINGEN MOT GEMENSAM VÅRDNAD OCH SAMFÖRSTÅNDSLÖSNINGAR	20
6.1	Barnets bästa	20
6.2	Gemensam vårdnad	20
6.2.1	Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar	22
6.3	Utövande av vårdnaden	24
6.4	Boende	25
6.5	Umgänge	25
6.6	Samarbetssamtal	25
7	GÄLLANDE RÄTT PÅ VÅRDNADSOMRÅDET	27

7.1	Barnets bästa _____	27
7.2	Gemensam vårdnad _____	28
7.2.1	Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar _____	30
7.3	Utövande av vårdnaden _____	31
7.4	Boende _____	32
7.5	Umgänge _____	33
7.6	Samarbetssamtal _____	34
7.7	Avtal om vårdnad, boende och umgänge _____	35
8	ANALYS OCH KOMMENTARER _____	39
8.1	Gemensam vårdnad _____	39
8.1.1	Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar _____	41
8.2	Boende och umgänge _____	42
8.3	Samförståndslösningar _____	43
9	BILAGA A _____	45
9.1	För denna uppsats väsentlig lagtext enligt dess lydelse närmast <u>före</u> 1 oktober 1998 _____	45
9.1.1	6 kap. föräldrabalken _____	45
9.1.2	Socialtjänstlagen _____	47
10	BILAGA B _____	48
10.1	För denna uppsats väsentlig lagtext enligt dess lydelse <u>efter</u> lagändringen 1 oktober 1998 _____	48
10.1.1	6 kap. föräldrabalken _____	48
10.1.2	Socialtjänstlagen _____	50
11	BILAGA C _____	51
11.1	För denna uppsats väsentliga delar ur FN:s barnkonvention _____	51
11.1.1	Konvention om barnets rättigheter (1989) _____	51
12	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING _____	52

1 Sammanfattning

Över hälften av alla nyblivna föräldrar 1995 var inte gifta med varandra, då barnet föddes. De fick därför inte automatisk gemensam vårdnad om sitt nyfödda barn. Många barn bor hos endast den ena föräldern och många andra hos sina båda sammanboende ogifta föräldrar. Det har blivit allt vanligare att leva tillsammans och bilda familj utan att gifta sig. Samboförhållanden med barn har visat sig mindre varaktiga än äktenskap med barn, varför många barn får uppleva att deras familj splittras.

Redan på 1970-talet hade den klassiska kärnfamiljen, dvs. två med varandra gifta föräldrar och deras gemensamma barn, blivit mindre vanlig. Detta var en anledning till att en reform av föräldrabalken genomfördes 1976. Före 1976 års reform fanns ingen möjlighet för föräldrar att utöva vårdnaden gemensamt, om de inte var gifta med varandra. Vid en skilsmässa upplöstes alltid den gemensamma vårdnaden och föräldrar som aldrig varit gifta med varandra, kunde inte på något vis få gemensam vårdnad om sina barn.

Genom 1976 års reform fick fränskilda föräldrar möjlighet att utöva gemensam vårdnad efter skilsmässan. Förutsättningarna var att föräldrarna var överens om gemensam vårdnad och att domstolen fattat beslut om en sådan ordning. Föräldrar som aldrig varit gifta med varandra fick också möjlighet att utöva vårdnaden gemensamt. Förutsättningarna var även i det fallet att föräldrarna var överens och att domstol fattat beslut om gemensam vårdnad. Orsaken till lagändringen var, att gemensam vårdnad ansågs påverka relationerna mellan föräldrarna och mellan föräldrarna och barnen på ett positivt sätt.

År 1983 genomfördes en ny reform av vårdnadslagstiftningen. Reglerna ändrades då så att den gemensamma vårdnaden, som huvudregel fortsatte automatiskt efter en skilsmässa. Sammanboende föräldrar som aldrig varit gifta fick möjlighet att förvärva gemensam vårdnad, genom gemensam anmälan till pastorsämbetet. Syftet med förändringarna var att främja den gemensamma vårdnaden som vårdnadsform.

För att ytterligare främja den gemensamma vårdnaden genomfördes nya lagändringar år 1991. Reglerna ändrades så att den gemensamma vårdnaden fortsatte även då en förälder ansökt om ensam vårdnad, om inte den föräldern motsatte sig fortsatt gemensam vårdnad. Tidigare då en förälder ansökte om ensam vårdnad riskerade hon/han att helt förlora vårdnaden till den andra föräldern. Det antogs nu att en förälder hellre skulle acceptera att den gemensamma vårdnaden fortsatte, än att själv helt förlora vårdnaden, om

hon/han inte fick bifall till sitt yrkande. Ogifta föräldrar fick möjlighet att förvärva gemensam vårdnad om sina barn, genom gemensam anmälan till socialnämnden i samband med faderskapsfastställande.

Den 1 oktober 1998 trädde nya regler i kraft, efter proposition 1997/98:7 - Vårdnad, boende och umgänge. Syftet med lagändringarna var att ytterligare stärka den gemensamma vårdnaden och att underlätta för föräldrar att komma till samförståndslösningar om vårdnad, boende och umgänge. Domstol kan sedan 1 oktober 1998 besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja, om det är till barnets bästa. Domstol kan fatta beslut om boende och umgänge även då föräldrarna har gemensam vårdnad. Föräldrar kan, enligt den nya lagstiftningen i viss ordning, träffa bindande avtal om vårdnad, boende och umgänge. Vidare innehåller 6 kap. föräldrabalken sedan 1 oktober 1998 en uttrycklig regel om att, barn har rätt till umgänge med en förälder de inte bor tillsammans med. En övergripande paragraf om att barnets bästa skall vara avgörande vid beslut om vårdnad, boende och umgänge, har också införts. Liksom en regel som säger att hänsyn skall tas till barnets vilja vid avgörande av frågor om vårdnad, boende och umgänge.

Domstol kan idag förordna om gemensam vårdnad mot en förälders vilja, om gemensam vårdnad är till barnets bästa. Domstol kan vidare vägra upplösa den gemensamma vårdnaden då en förälder ansöker om ensam vårdnad. Domstolen skall förordna om ensam vårdnad, endast om det är till barnets bästa. Står barnet under vårdnad av endast en förälder och föräldrarna ansöker om gemensam vårdnad, skall domstolen förordna om gemensam vårdnad om det ej är uppenbart oförenligt med barnets bästa. För att bredda vägen för fler beslut om gemensam vårdnad, kan domstol sedan lagändringen besluta om barnets boende och om umgänge även då föräldrarna har gemensam vårdnad.

Föräldrar kan även sedan 1 oktober 1998 träffa bindande avtal om vårdnad, boende och umgänge. Ett sådant avtal skall kunna verkställas som en laga-kraftvunnen dom, sedan det godkänts av socialnämnden. Syftet bakom denna möjlighet är att man vill främja samförståndslösningar mellan föräldrar i frågor om vårdnad, boende och umgänge.

Möjligheten till ensam vårdnad har inte helt försvunnit. I vissa fall är en förälder inte lämplig som vårdnadshavare, t.ex. om hon/han utsatt den andra föräldern eller barnet, för våld eller andra övergrepp; vårdnaden skall då inte vara gemensam. Inte heller då ingen av föräldrarna vill att vårdnaden skall vara gemensam, skall domstol besluta om gemensam vårdnad. Målet är att vårdnaden skall vara gemensam i alla fall då en sådan ordning är bäst för barnet.

Syftet med den nya regleringen är att tydligare betona barnets intresse, genom att bredda vägen för ökat användande av gemensam vårdnad. Utgångspunkten är att barn har behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar, även om föräldrarna inte bor tillsammans. Ett gemensamt rättsligt ansvar antas kunna bidra till bra förhållanden mellan barnet och dess båda föräldrar.

För ogifta föräldrar har 1998 års reform inte inneburit lika stora förändringar, som för de gifta. De förändringar som påverkat även ogifta föräldrar är att de nu kan träffa bindande avtal om vårdnad, boende och umgänge och att domstol kan fatta beslut om barnets boende och om umgänge, då föräldrarna har gemensam vårdnad. Endast två med varandra gifta föräldrar får automatiskt gemensam vårdnad vid barnets födelse. Är föräldrarna inte gifta med varandra vid barnets födelse får modern ensam vårdnaden. Ingår föräldrarna senare äktenskap blir vårdnaden därefter gemensam. Ogifta föräldrar kan få gemensam vårdnad genom domstols förordnande, eller genom gemensam anmälan till socialnämnden eller till skattemyndigheten.

Frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar bereds vidare i Justitiedepartementet, då tiden ännu inte ansågs mogen att lagstifta därom. Varken vårdnadstvistutredningen, regeringen eller Lagutskottet ansåg att det finns några principiella skäl, som talar mot automatisk gemensam vårdnad för sammanboende ogifta föräldrar. Problemet är att det inte finns något bra och entydigt sätt att fastställa huruvida ett samboförhållande föreligger eller ej.

För att en separation mellan föräldrarna skall skada barnet så lite som möjligt är det viktigt att skilsmässa och vårdnadstvist inte blir långa, utdragna och hatfyllda processer. Under en tvist i domstol blir det ofta så att föräldrarna uppfylls av negativa känslor gentemot varandra, vilket inte är bra för barnet. Det bästa för barnet vore om det aldrig blev någon tvist i domstol, då är chanserna större att negativa känslor inte uppstår.

Då det gäller beslut om vårdnad, boende och umgänge är det viktigt att tänka på att barn i de allra flesta fall behöver och mår bra av nära kontakt med båda sina föräldrar. Barn behöver normalt träffa båda sina föräldrar ofta och i vardagssituationer. Det är också viktigt att veta att en valsituation mellan föräldrarna nästan alltid ställer barnet i en svår lojalitetskonflikt.

Mina slutsatser kring dessa frågor är att gemensam vårdnad måste vara det bästa för barnet i alla fall då föräldrarna klarar att samarbeta, trots att de separerat. Jag tror också att det finns fall då gemensam vårdnad inte är till barnets bästa, t.ex. då föräldrarnas motvilja mot varandra är så stor att ett

samarbete dem emellan blivit omöjligt. Vad gäller gemensam vårdnad för frånskilda och separerade föräldrar tror jag att lagändringen är till det bättre. Då det gäller sammanboende ogifta föräldrar anser jag att lagstiftaren kunde gått längre. Min uppfattning är att ett "samboregister" borde inrättas, registrering skulle vara frivillig och ligga till grund för automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar som är registrerade.

2 Förord

Syftet med denna uppsats är att redogöra för hur regleringen avseende vårdnad och vissa därtill knutna frågor ser ut idag, efter 1 oktober 1998. Jag ämnar även redogöra för vad syftet bakom 1998 års förändringar varit och hur den nuvarande regleringen vuxit fram under de senaste 25 åren, samt hur familjesituationen förändrats. I fokus står 1998 års förändringar i lagtexten (SFS 1998:319). Den nya regleringen har tillkommit efter Regeringens proposition 1997/98:7 - Vårdnad, boende och umgänge. Vårdnadstvistutredningens betänkande SOU (1995:79) Vårdnad, boende och umgänge ligger till grund för propositionen.

Avsnitt tre i uppsatsen innehåller en redogörelse för begreppet vårdnad, eftersom just vårdnad är det centrala begreppet för hela uppsatsen. För att ge lite bakgrund om hur barnens familjesituation förändrats, presenterar jag i avsnitt fyra viss statistik. För att ge en mer fullständig bild av vårdnadsfrågan, tar jag i avsnitt fem upp hur föräldrarnas separation påverkar barnet mentalt. Avsnitt sex syftar till att redogöra för hur vårdnadslagstiftningen utvecklats under de senaste 25 åren. Avsnitt sju behandlar 1998 års reform, hur regleringen ser ut idag och vad som ligger bakom förändringarna. I avsnitt åtta avser jag att knyta ihop de tidigare avsnitten, göra en analys och ge uttryck för egna synpunkter.

För att underlätta läsningen och bespara läsaren sökande i lagtext, innehåller bilagorna lag-, och konventionstext, som jag anser vara relevant för uppsatsen. Bilaga A innehåller lagtext enligt dess lydelse snarast före 1 oktober 1998, bilaga B lagtext enligt dess lydelse idag och bilaga C konventionstext.

Jag vill avsluta detta förord med rikta ett stort tack till min fästman och sambo, Mattias Jarl, för synpunkter på och diskussioner kring uppsatsen, för att han är min och för hans stöd. Jag vill också tacka min handledare, universitetslektor Eva Ryrstedt, för god handledning och uppmuntran. Min väninna Eva Petersson vill jag tacka för korrekturläsning, synpunkter och för hennes stöd. Min far Krister Palm och min blivande svärmor Christina Jarl vill jag tacka för deras stora stöd och engagemang, tack även till pappa för givande diskussioner kring vårdnadsfrågor. Min blivande svärfar Lars-Åke Jarl och övriga i familj och vänkrets, vill jag tacka för stöd och uppmuntran i uppsatsskrivandet och i livet.

Lena Palm, 8 februari 1999, Lund

3 Begreppet vårdnad

”Vårdnad” infördes som begrepp i lagstiftningen i början av 1900-talet, då den första egentliga barnlagstiftningen tillkom i Sverige. I lagen 1917 om barn utom äktenskap och lagen 1920 om barn i äktenskap, användes begreppet vårdnad först i svensk lagstiftning. Vårdnad är en förkortning av omvårdnad och det infördes för att komma bort från gamla begrepp, såsom föräldramakt och föräldramyndighet.¹

Då begreppet vårdnad används i lagtext och i denna uppsats, är det den juridiska vårdnaden som åsyftas. Den juridiska vårdnaden, d.v.s. det rättsliga ansvaret för barnets person, skall skiljas från vården av barnet, d.v.s. den dagliga omsorgen om och skötseln av barnet. Även boende och vårdnad måste hållas isär, ett barn kan t.ex. bo hos en förälder, men stå under vårdnad av båda. Ytterligare två begrepp som måste särskiljas är vårdnad och förmynderskap. Vårdnadshavaren har det rättsliga ansvaret för barnets person, medan förmyndaren har ansvaret för barnets ekonomiska angelägenheter. I de allra flesta fall, enligt gällande rätt, är dock en vårdnadshavare även förmyndare för barnet.

Regleringen av vårdnadens utövande återfinns i 6 kap. 1-2 och 11-13 §§ föräldrabalken. Dessa regler har ej förändrats genom lagändringen 1 oktober 1998. Att ha vårdnaden om ett barn innebär, enligt 6 kap. 11 § föräldrabalken, ”...rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter.” Vid utövandet av vårdnaden skall vårdnadshavaren ta hänsyn till barnets vilja, i förhållande till dess ålder och mognad.

Barnets vårdnadshavare skall ansvara för barnets personliga förhållanden och se till att dess grundläggande behov tillgodoses. Vårdnadshavaren skall, enligt 6 kap. 1 och 2 §§ föräldrabalken, ge barnet ”...omvårdnad, trygghet och en god fostran”, samt behandla det med respekt. Vårdnadshavaren har ett ansvar för att barnet får tillfredsställande tillsyn, försörjning och utbildning, samt att det inte orsakar skada för någon annan. Barnet står under vårdnadshavarens vårdnad till dess det fyller arton år eller dessförinnan gifter sig. Om barnet har två vårdnadshavare skall de utöva vårdnaden tillsammans. Om en av vårdnadshavarna inte kan delta i beslut rörande vårdnaden, får den andra vårdnadshavaren fatta beslut ensam, om inte beslutet kan skjutas upp. En vårdnadshavare får dock inte ensam fatta beslut som har en ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

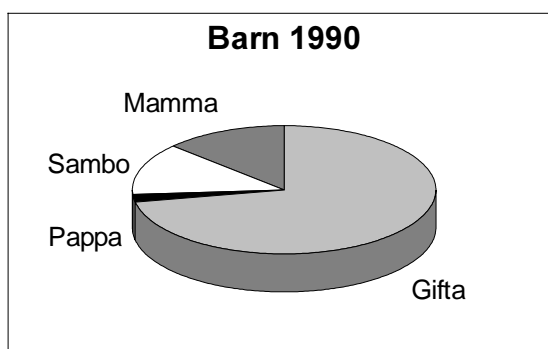
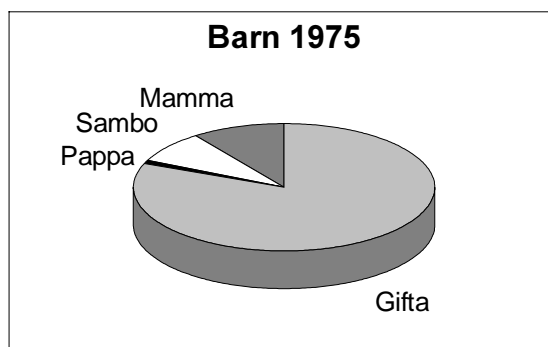
¹SOU 1995:79, s. 47 och 71.

4 Statistik

4.1 Barnens familjeförhållanden i Sverige

Under de 15 åren mellan 1975 och 1990 har andelen barn som bor hos sin ensamstående pappa fördubblats. Andelen barn som bor hos sina båda gifta föräldrar har istället sjunkit med 9 procentenheter. Denna minskning beror på att en ökad andel barn bor hos sina båda ogifta sammanboende föräldrar, eller hos en ensamstående förälder. Det var dock fortfarande 1990 tydligt att den allra vanligaste familjesituationen för ett barn, var att bo med båda sina gifta föräldrar och att det var ovanligt att barnen bodde hos sin ensamstående pappa.²

	Mamma	Pappa	Gifta	Sambo
1975	10%	1%	81%	8%
1990	13%	2%	72%	13%

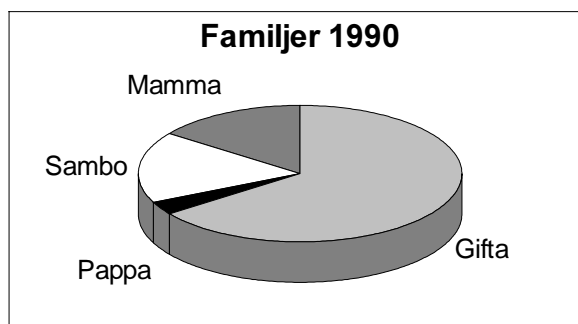
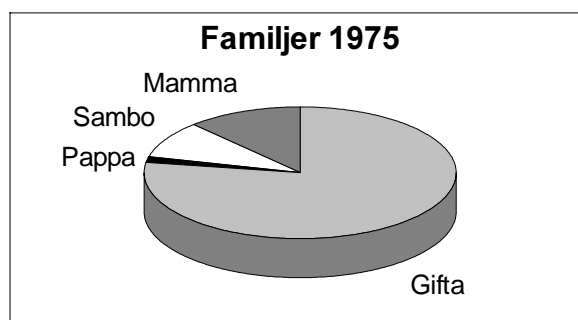

²Statistisk årsbok för Sverige 1998 (SåS 1998), s. 44, tab. 41.

4.2 Familjetyper i Sverige

En tydlig minskning har skett av andelen barnfamiljer som består av två gifta föräldrar och deras barn från 1975 till 1990.³ Ensamstående pappor och ”sambofamiljer” har istället ökat i stor omfattning. 35% av alla familjer bestod 1990 inte av två med varandra gifta föräldrar och deras barn.⁴

	Mamma	Pappa	Gifta	Sambo
1975	12%	1,5%	77,5%	9%
1990	15%	3%	65%	17%

4.3 Barn födda utom äktenskapet i Sverige

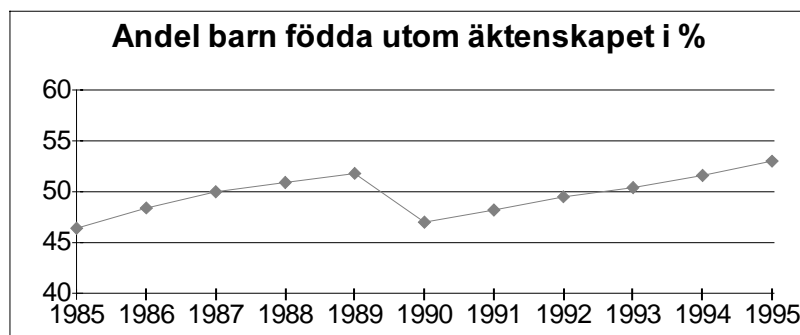
Under de tio åren mellan 1985 och 1995 skedde en ökning av antalet levande födda barn, som föddes utom äktenskapet. Ett ”brott” i denna ökning inträffade 1990, i övrigt har kurvan varit stigande.⁵ En anledning till nedgången av utomäktenskapliga födselar 1990 torde vara det ökade antalet

³Med barnfamilj avses en eller två vuxna med ett eller flera barn under 18 år.

⁴SåS 1998, s. 44, tab. 40.

⁵SåS 1998, s. 47, tab. 49.

vigslar under 1989, till följd av förändringarna vad gällde änkepengen fr.o.m. 1 januari 1990.

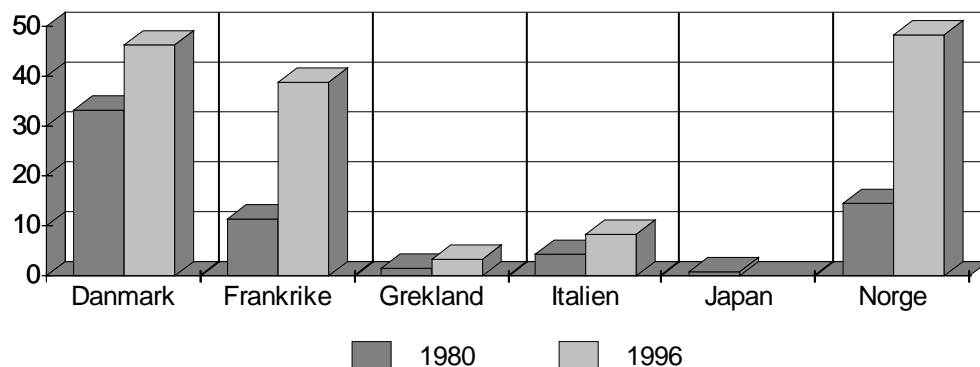
4.4 Barn födda utom äktenskapet i världen

Vid en internationell jämförelse har Sverige en mycket stor andel barn födda utom äktenskapet. Av de tolv länder jag valt att jämföra hade Sverige 1996 den största andelen barn födda utom äktenskapet. Den största ökningen (i procentenheter räknat) av utomäktenskapliga födselar mellan åren 1980 och 1996 skedde i Norge, följt av Frankrike och UK. Den minsta ökningen skedde i Grekland, följt av Italien och Tyskland. I Japan förekommer i princip inte utomäktenskapliga födselar.⁶

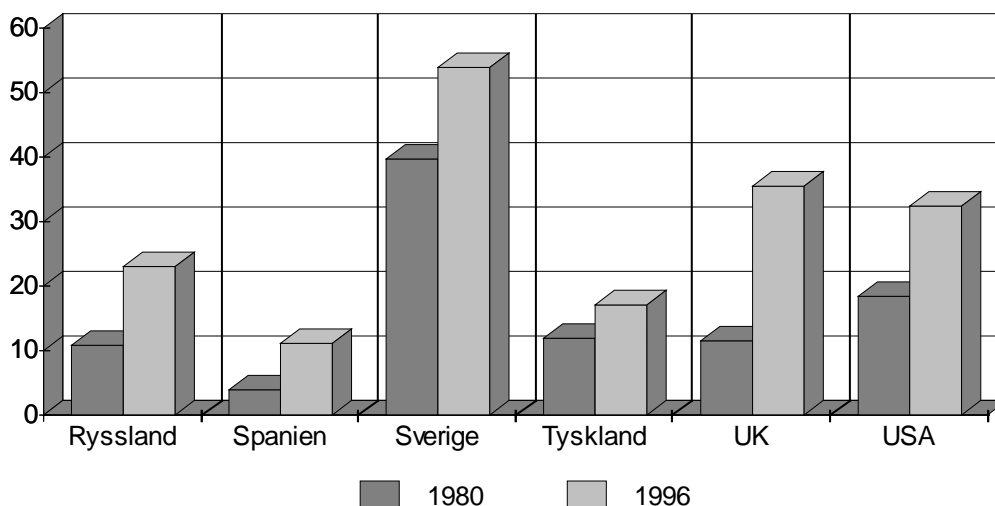
	Sverige	Norge	Danmark	Frankrike	UK	USA
Andel	53,9%	48,3%	46,3%	38,8%	35,5%	32,4%
	Ryssland	Tyskland	Spanien	Italien	Grekland	Japan
Andel	23%	17,1%	11,1%	8,3%	3,3%	-

⁶Eurostat. Statistics in Focus. Population and social conditions. 1998-9, s. 6.

Levande födda utom äktenskapet i %

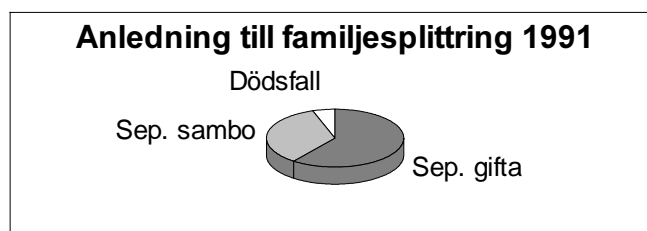
Levande födda utom äktenskapet i %

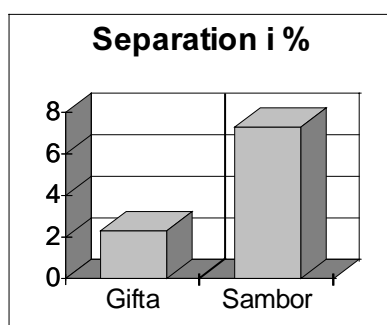
4.5 Familjesplittring i Sverige

År 1981 var 2,75% av alla barn med om att familjen splittrades, p.g.a. föräldrarnas separation eller att en eller båda föräldrarna avled. 1991 var 48560 barn (3,18%) i Sverige med om att familjen splittrades. I 60,3% av fallen år 1991 berodde splittringen på att gifta föräldrar flyttade isär, i 34,4% av fallen var det ogifta föräldrar som separerade. I 4,6% av fallen handlade det om dödsfall bland gifta föräldrar och i 0,7% av fallen berodde splittringen på dödsfall bland ogifta samboende föräldrar.⁷

⁷SaS 1998, s. 47, tab. 47.

Av de barn som 1991 var med om att familjen splittrades p.g.a. av föräldrarnas separation hade 65% haft gifta föräldrar och 35% ogifta sammanboende föräldrar före separationen. Dessa siffror kan sättas i relation till att, 1990 levde 85% av de barn som bodde hos båda sina föräldrar, med sina gifta föräldrar och 15% med sina ogifta sammanboende föräldrar. 2,3% av de barn som 1990 bodde med sina båda gifta föräldrar var 1991 med om att föräldrarna separerade, medan 7,3% av de barn som 1990 bodde med sina båda ogifta föräldrar ett år senare var med om att föräldrarna separerade.⁸

4.6 Samarbetssamtal⁹

År 1986 genomfördes c:a 2700 samarbetssamtal i Sverige, 1993 var siffran 6600, det innebär en ökning med nästan 150% på sju år. Enligt vårdnadstvistutredningens beräkningar hade 25% av alla föräldrar som separerade 1993 kontakt med socialtjänsten i samband med separationen eller skilsmässan.¹⁰

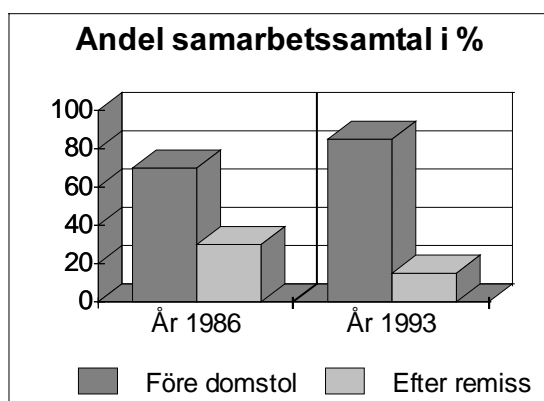
Ungefär 5400 samarbetssamtal ägde år 1993 rum innan talan om vårdnad eller umgänge väckts, i c:a 80% av fallen ledde samtalen till en uppgörelse mellan föräldrarna. 1986 ägde 1800 samtal rum innan talan väckts i domstol, även då nådde föräldrarna en överenskommelse i nästan 80% av fallen.

⁸SåS 1998, s. 44, tab. 41 och s. 47, tab. 47.

⁹Samarbetssamtal är samtal mellan föräldrar, under ledning av oftast två samtalsledare, som syftar till att föräldrarna skall komma överens i frågor kring barnet. Samarbetssamtalsledarna är oftast socionomer och samtalen sker i kommunens regi. SOU 1995:79 s. 56 ff.

¹⁰SOU 1995:79, s. 59.

Samarbetssamtal före tvist i domstol är betydligt vanligare i små och medelstora kommuner än i storstäderna. C:a 1100 samarbetssamtal kom till stånd efter remiss från domstol år 1993, i drygt 50% av fallen kom föräldrarna fram till en överenskommelse. Motsvarande för 1986 var att c:a 800 samtal genomfördes efter domstolsremiss, i 56% av fallen nådde föräldrarna en överenskommelse.¹¹

Andelen samarbetssamtal som genomförts innan talan i domstol blivit aktuell ökade från 70% år 1986 till 85% år 1993. Övriga samarbetssamtal kom till stånd efter remiss från domstol.

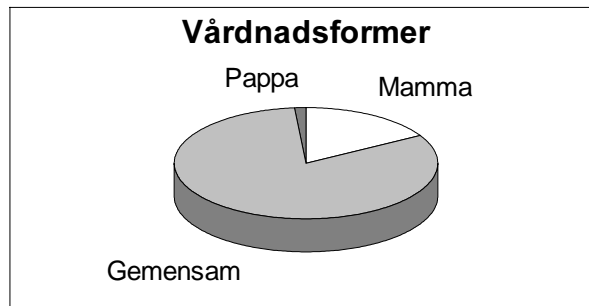
4.7 Vårdnadsdomar/beslut 1992

4.7.1 Tidigare gifta föräldrar utan tidigare vårdnadsdom/beslut

20354 barn till tidigare gifta föräldrar berördes 1992 av 11573 vårdnadsdomar. För dessa barn fanns inte någon tidigare dom om vårdnaden. I en klart övervägande del av fallen, 82%, blev vårdnaden om barnet gemensam. 16,6% av barnen kom att stå under vårdnad av endast mamman och 1,4% av barnen av endast pappan.¹²

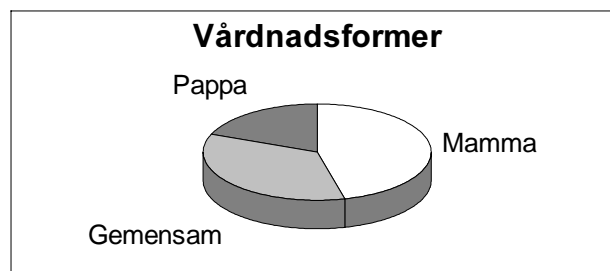
¹¹SOU 1995:79, s. 59 f.

¹²Vårdnad och underhåll 1992, s. 15.

4.7.2 Tidigare gifta föräldrar med tidigare vårdnadsdom/beslut

1992 berördes 1261 barn till tidigare gifta föräldrar av 845 domar, som ändrade tidigare vårdnadsdom. För majoriteten av barnen, 46%, tillerkändes mamman ensam vårdnaden. För 35% av barnen blev vårdnaden genom den nya domen gemensam och för 19% av barnen innebar domen att pappan blev ensam vårdnadshavare.¹³

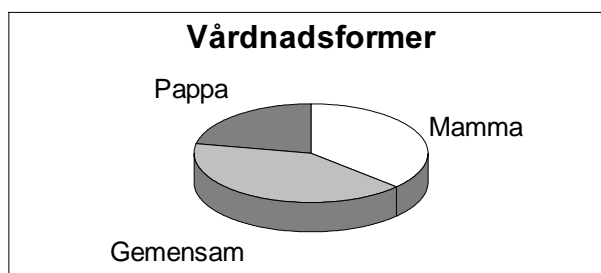

4.7.3 Tidigare ej gifta föräldrar

1202 barn till föräldrar som inte varit gifta med varandra berördes 1992 av vårdnadsdomar. För 41% av barnen innebar domen att vårdnaden blev gemensam, nästan lika många, 37%, hamnade under vårdnad av endast mamman. 22% av barnen kom att stå under vårdnad av endast pappan.¹⁴

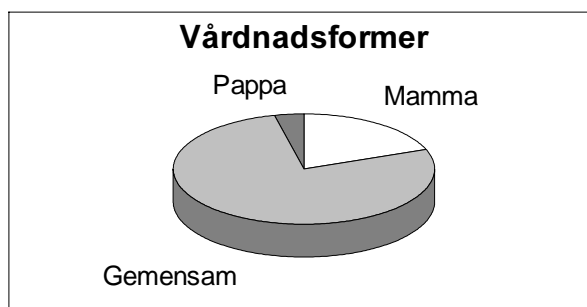
¹³Vårdnad och underhåll 1992, s. 22.

¹⁴Vårdnad och underhåll 1992, s. 30.

4.7.4 Beslut och domar om vårdnad för samtliga barn

Skillnaderna i fördelning på vårdnadsformer mellan de tre ovan beskrivna grupperna är mycket stor. Den största gruppen är de barn vars föräldrar skilt sig och som inte berördes av någon tidigare vårdnadsdom. För 82% av de barnen innebar domen 1992 att deras föräldrar fick gemensam vårdnad om dem. 77% av alla barn som berördes av vårdnadsdomar 1992, kom att stå under vårdnad av båda föräldrarna. Nästan vart femte barn kom att stå under vårdnad av endast mamman och drygt 3% av barnen av endast pappan.¹⁵

4.8 Sammanfattning

Allt färre barn i Sverige bor hos sina båda gifta föräldrar, andelen barn som bodde hos sina båda ogifta föräldrar ökade med fem procentenheter mellan åren 1975 och 1990. Dubbelt så stor andel barn levde med endast pappan år 1990 jämfört med 1975, även andelen barn som bodde hos endast mamman hade ökat. Större andel barn fick uppleva att familjen splittrades 1991 än 1981. Andelen barn födda utom äktenskapet ökade mellan åren 1985 och 1995. I Sverige har vi en internationellt sett mycket hög andel utomäktenskapliga födslar.

¹⁵Vårdnad och underhåll 1992, s. 15, 22 och 30.

Samarbetssamtalen ökade kraftigt i antal mellan åren 1986 och 1993. Även andelen samtal som kom till stånd efter initiativ från en eller båda föräldrarna, innan talan i domstol blivit aktuell ökade under de sju åren. Den största andelen barn som berördes av vårdnadsdomar 1992, kom att stå under vårdnad av båda föräldrarna gemensamt. Skillnaden var stor mellan de barn vars föräldrar tidigare varit gifta och de vars föräldrar inte tidigare varit gifta. I det senare fallet innebar domen mycket oftare att pappan ensam fick vårdnaden och mycket mer sällan att vårdnaden blev gemensam.

Det är alltså allt fler barn som lever med sina båda ogifta föräldrar och samboförhållanden har visat sig mindre varaktiga än äktenskap. Eftersom så många barn varit med om eller riskerar vara med om familjesplittring, har en reform av regleringen av vårdnad, boende och umgänge varit påkallad under 1990-talet.

5 Barnpsykologi/psykiatri

En skilsmässa eller separation innebär en kris för alla inblandade parter. De negativa känslorna dominerar och föräldrarna sårar varandra och känner sig själva sårade. Det kan då vara svårt att hjälpa föräldrarna att försonas så mycket att de kan träffa en uppgörelse kring barnet. Långa utdragna processer med mycket hat mellan föräldrarna ger upphov till stort lidande hos barnet. En utdragen och konfliktfylld skilsmässa/vårdnadstvist riskerar dessutom att skada barnets framtida möjligheter till parbildning och eget föräldraskap. Även en skilsmässa utan hat och bråk är påfrestande för barnet, men de flesta barn är ändå rustade att klara en sådan livskris.¹⁶

En stor fråga är i hur stor utsträckning barnet själv skall komma till tals i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det är mycket svårt för ett barn att välja mellan sina föräldrar. Vid 12 års ålder har dock de flesta barn nått en sådan utvecklingsnivå att de kan ta självständig ställning i sådana frågor. För yngre barn kan ändock ett val mellan föräldrarna innebära en alltför stor lojalitetskonflikt. Barn känner ofta medlidande med sina föräldrar och anstränger sig därför för att vara rättvisa mot dem. En 13-årig pojke i psykolog Eva-Mari Köhlers bok "Hur mycket ska ..." ger uttryck detta: "Man vill ju vara rättvis mot dem. Man vill verkligen vara rättvis. Men det är svårt ibland."¹⁷

Barn är nästan alltid bundna till båda föräldrarna, oavsett hur situationen varit. Eftersom barnet nästan alltid tycker om och vill ha kvar båda sina föräldrar innebär en valsituation en mycket stor lojalitetskonflikt. Även om ett barn kan ge uttryck för en önskan att t.ex. bo hos en förälder, eller en önskan att slippa träffa en förälder, är frågan därmed inte löst. Det är mycket svårt att avgöra varför ett barn uttrycker motvilja mot att bo hos eller träffa en förälder. Det kan vara så att den andra föräldern utövat någon form av påtryckningar, medvetet eller omedvetet. Det kan också vara så att barnet faktiskt ger uttryck för sin uppriktiga vilja att inte träffa sin mamma eller pappa. Det kan vara så att barnet verkligen far illa hos den ena föräldern men inte förmår att berätta allt, utan bara att hon/han inte vill träffa den föräldern.¹⁸

I sådana speciella situationer där en förälder inte är bra för barnet, kan barnet behöva skydd mot den föräldern. Föräldern kan vara psykiskt sjuk eller

¹⁶SOU 1995:79 bil. 15. Torgny Gustavsson, s. 324 f och Sylvander, Inga. Barn och separationer, s. 34.

¹⁷Köhler, Eva-Mari. Hur mycket ska egentligen ett barn behöva tåla, s. 110 och Sylvander s. 34.

¹⁸Köhler s. 58 ff och Sylvander s. 34.

missbrukare och ett umgänge skulle ge upphov till rädsla och besvikelse hos barnet. Det kan dock ändå vara bra för barnet att ha viss kontakt med en sådan förälder. Föräldern och barnet kan då träffas på ”neutral mark” tillsammans med en kontaktperson.¹⁹

Barnets bästa måste alltid vara vägledande vid avgöranden i vårdnadstvister. En skilsmässa är dock alltid en problemfylld händelse för att barn, varför man bör tala om att söka nå den minst dåliga lösningen. Den bästa lösningen för barnet hade nämligen varit två föräldrar som lever tillsammans och kan samarbeta i frågor om barnet. Vårdnad om barnet får aldrig ha med rättvisa mellan föräldrarna att göra, eller vara ett medel för belöning eller bestraffning av föräldrarna, på grundval av hur de behandlat varandra.²⁰

För barnets bästa är det mycket viktigt att en vårdnadstvist avgörs snabbt. Det bästa vore dessutom om tvisten aldrig togs upp i domstol, eftersom domstolsförfarande leder till att föräldrarnas möjlighet att samarbeta blir mycket mindre. Under en tvist i domstol tar föräldrarna ofta upp alla negativa känslor mot den andre föräldern och låser sig i ett destruktivt beteende och det är självklart inte vad som är bäst för barnet.²¹

Om barnet efter föräldrarnas separation skall bo hos den ena föräldern och ha umgängesrätt med den andra, innebär det en förlust av umgängesföräldern. Barnet behöver i sådana fall träffa umgängesföräldern verkligt ofta och ha vardagskontakt med henne/honom. Både under och efter vårdnadstvisten måste föräldrarna kunna åsidosätta sina egna önskemål och känslor, utan att rikta bitterhet mot barnet. Om föräldrarna talar illa om varandra och direkt eller indirekt begär att barnet tar känslomässigt avstånd från den andra föräldern, hamnar barnet återigen i en lojalitetskonflikt. Barnets längtan efter en förälder blir då förbjuden och barnet mår dåligt.²²

En separation är alltid ett trauma för barnet. Barnet reagerar därför med olika symtom som t.ex. regression, sängväta eller snatteri. En separation, när den väl är genomförd, behöver dock inte vara till nackdel för barnet, den kan t.o.m. leda till nya utvecklingsmöjligheter. Barnet kan ändå reagera med att visa upp symtom och har alltid behov av en tillfredställande kontakt med båda sina föräldrar.²³

¹⁹Sylvander s. 36.

²⁰SOU 1995:79 bil. 15, s. 325 f.

²¹SOU 1995:79 bil. 15, s. 326.

²²Köhler s. 63, SOU 1995:79 bil. 15, s. 326 och Sylvander s. 35.

²³Sylvander s. 34 och 36.

6 Utvecklingen mot gemensam vårdnad och samförståndslösningar

6.1 Barnets bästa

Lagstiftningen har utvecklats och utvecklas fortfarande mot större och större hänsynstagande till barnets bästa. Redan innan förändringarna 1 oktober 1998 skulle rätten ta hänsyn till barnets bästa i fråga om beslut om vårdnad och umgänge. Domstolen skulle t.ex. enligt 6 kap. 5 § föräldrabalken besluta om vårdnad efter vad som var bäst för barnet. Någon övergripande allmän paragraf om att barnets bästa skulle vara vägledande fanns dock inte före 1998 års reform.

6.2 Gemensam vårdnad

År 1976 lades en proposition om ändring i föräldrabalken fram, prop. 1975/76:170. Ändringarna som blev följden av propositionen trädde i kraft 1977. Före 1976 års reform hade endast två med varandra gifta föräldrar möjlighet att utöva vårdnaden gemensamt. Vid en skilsmässa skulle domstol alltid förordna att den gemensamma vårdnaden skulle upplösas. Då föräldrarna var ense i vårdnadsfrågan, skulle domstolen förordna i enlighet med deras överenskommelse, om den inte uppenbarligen stod i strid med barnets bästa. Om föräldrarna inte var ense skulle domstolen förordna om vårdnaden, efter vad som var skäligt med hänsyn till barnets bästa.²⁴

Efter 1976 års reform fick gifta föräldrar möjlighet till fortsatt gemensam vårdnad även efter en skilsmässa. Förutsättningen för att domstol skulle förordna om fortsatt gemensam vårdnad, var att föräldrarna var överens om en sådan ordning. Beslut om gemensam vårdnad fick inte fattas, om det uppenbarligen stred mot barnets bästa. Tankarna bakom denna lagändring var, att gemensam vårdnad påverkar föräldrarnas inbördes relationer och relationerna mellan föräldrarna och barnet på ett positivt sätt. Ett annat skäl var att det oftast var vårdnadsfrågan, som orsakade de allvarligaste konflikterna vid en skilsmässa.²⁵

²⁴Prop. 1975/76:170, s. 72.

²⁵Prop. 1975/76:170, 142 ff.

Villkoren för fortsatt gemensam vårdnad för frånskilda föräldrar var domstols beslut därom och att föräldrarna var överens om en sådan ordning. Statsrådet Lidbom anförde i propositionen att gemensam vårdnad mot en förälders vilja, skulle lägga "...en alltför svår uppgift på den av föräldrarna som inte anser sig kunna upprätthålla de nära fortsatta kontakter med den andra föräldern som en gemensam vårdnad förutsätter".²⁶

I början av 1980-talet sågs vårdnadslagstiftningen återigen över och prop. 1981/82:168 ledde till lagändringar, som trädde i kraft den 1 juli 1983. För att främja användandet av gemensam vårdnad, ändrades reglerna för fortsatt gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad. Tidigare kunde frånskilda föräldrar ha gemensam vårdnad, endast om domstol fattat beslut om fortsatt gemensam vårdnad efter skilsmässan. Efter 1983 års reform fortsatte den gemensamma vårdnaden automatiskt efter en skilsmässa. Domstol kunde dock fatta beslut om upplösning av den gemensamma vårdnaden, om någon av föräldrarna begärde det, eller om det framkom att någon av föräldrarna var olämplig som vårdnadshavare.²⁷

Gemensam vårdnad mot en förälders vilja ansågs under arbetet med 1983 års lagändringar inte vara lämpligt, eftersom gemensam vårdnad kräver samarbete mellan föräldrarna. Det anfördes att föräldrar i vissa fall inte kan ha den kontakt och utöva det samarbete, som krävs för att en gemensam vårdnad skall kunna fungera. Föredragande statsrådet Petri menade att det var angeläget att gemensam vårdnad endast användes av föräldrar, som "... kan antas ha förutsättningar för att leva upp till de krav som den gemensamma vårdnaden ställer på dem."²⁸

År 1990 genomfördes ytterligare förändringar av vårdnadslagstiftningen, genom proposition 1990/91:8, ändringarna trädde i kraft 1 mars 1991. Sedan 1991 var det inte endast möjligt att ha gemensam vårdnad om barnen då båda föräldrarna var ense om en sådan ordning. Även då ingen av föräldrarna uteslöt det skulle vårdnaden vara gemensam. Syftet bakom förändringarna var att ta ytterligare ett steg i riktning mot att fler föräldrar skall ha gemensam vårdnad om sina barn. I propositionen anges att förändringarna syftade till att främja "...goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna". Ett gemensamt rättsligt ansvar antogs bidra därtill.²⁹

Före 1990 års lagändring blev den gemensamma vårdnaden alltid upplöst då en förälder begärde ensam vårdnad. En förälder som ansökte om ensam vårdnad, riskerade att helt förlora vårdnaden om sitt barn till den andra för-

²⁶Prop. 1975/76:170, s. 146 ff.

²⁷Prop. 1981/82:168, s. 29 f.

²⁸Prop. 1981/82:168, s. 28 f.

²⁹Prop. 1990/91:8, s. 31 ff.

äldern. För att komma ifrån den här problematiken infördes regeln att den gemensamma vårdnaden skulle kvarstå, om inte den förälder som ansökt om ensam vårdnad motsatte sig det. Det antogs att en förälder som ansökt om ensam vårdnad, i många fall skulle vara villig att acceptera att den gemensamma vårdnaden fortsatte, om hon/han inte fått bifall till sitt yrkande om ensam vårdnad.³⁰

Gemensam vårdnad mot en förälders vilja ansågs inte heller 1990 vara lämpligt. Anledningen till detta ställningstagande uppgavs vara att föräldrar i vissa fall omöjligtvis kan samarbeta i frågor som rör barnet, t.ex. i de fall då hustrumisshandel förekommit. Föredragande statsrådet Freivalds anförde att hon inte ansåg tiden vara mogen att "...överväga gemensam vårdnad i fall då en av föräldrarna inte kan tänka sig detta".³¹

Regleringen närmast före lagändringen 1 oktober 1998 innebar att barnet stod under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa var gifta med varandra vid tiden för barnets födelse. Var föräldrarna inte gifta med varandra fick modern ensam vårdnaden. Om föräldrarna efter barnets födelse ingick äktenskap, blev vårdnaden efter det gemensam, enligt 6 kap. 3 § föräldrabalken.³²

Om föräldrarna hade gemensam vårdnad och en av dem inte längre ville att vårdnaden skulle vara gemensam, hade domstolen att anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna. Domstolen skulle fatta beslut om vårdnaden med hänsyn till barnets bästa. Domstolen skulle låta den gemensamma vårdnaden bestå, om inte den förälder som ansökt om att den gemensamma vårdnaden skulle upplösas, motsatte sig det, enligt 6 kap. 5 § föräldrabalken. Om en av föräldrarna ensam hade vårdnaden om barnet och den andra föräldern ville att vårdnaden skulle ändras, skulle domstolen anförtro henne/honom vårdnaden om det var till barnets bästa. Om en av föräldrarna begärde gemensam vårdnad och den andra föräldern inte motsatte sig det, skulle domstolen förordna om gemensam vårdnad, enligt 6 kap. 6 § föräldrabalken.³³ Någon möjlighet att förordna om gemensam vårdnad mot en förälders vilja, hade domstolarna inte före 1 oktober 1998.

6.2.1 Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Barn utom äktenskap stod före 1976 års reform, under vårdnad av endast modern. Vårdnaden kunde dock överflyttas på fadern ensam, om föräldrarna

³⁰Prop. 1990/91:8, s. 33.

³¹Prop. 1990/91:8, s. 32 f.

³²Dessa regler har ej ändrats genom SFS 1998:319.

³³Dessa regler har ändrats genom SFS 1998:319, se avsnitt 7.2 denna uppsats.

var överens om detta och det ej uppenbarligen stod i strid med barnets bästa. Då föräldrarna inte var överens om överflyttning av vårdnaden skulle domstolen förordna att fadern skulle vara ensam vårdnadshavare, om det var skäligt med hänsyn till barnets bästa.³⁴

Ogifta föräldrar fick först genom 1976 års reform, en möjlighet att ha gemensam vårdnad om sina barn. Då möjlighet för frånskilda föräldrar att ha fortsatt gemensam vårdnad infördes, ansågs det naturligt att även införa en möjlighet för föräldrar som aldrig varit gifta att utöva vårdnaden gemensamt. Skälen till den nya regleringen var, att det hade blivit allt vanligare med ogifta föräldrar och att även de normalt utövade den faktiska vården gemensamt. Åtta procent av barnen år 1975 levde tillsammans med sina båda ogifta föräldrar.³⁵ (För mer statistik se avsnitt 4.1-2)

Ytterligare skäl för förändringarna, var att det fanns en stark önskan hos ogifta föräldrar att få utöva vårdnaden gemensamt. Syftet med reglerna var att främja de inbördes relationerna, mellan föräldrarna och mellan föräldrarna och barnet. Eftersom två ogifta föräldrar ej tidigare utövat vårdnaden gemensamt, ansågs det nödvändigt med domstols beslut för att de skulle få gemensam vårdnad. Även ogifta föräldrar som inte bodde tillsammans, fick möjlighet att gemensamt utöva vårdnaden om barnet.³⁶

Genom 1983 års reform infördes möjlighet för sammanboende ogifta föräldrar att förvärva gemensam vårdnad, genom gemensam anmälan till pastorsämbetet. Tidigare krävdes domstolsbeslut för att ogifta föräldrar skulle få gemensam vårdnad. Anledningen till förändringen var att man ville främja gemensam vårdnad och bespara domstolar och föräldrar arbete.³⁷

Lagändringen 1990 innebar att ogifta föräldrar lättare kunde förvärva gemensam vårdnad om sina barn, genom gemensam anmälan till socialnämnden i samband med att faderskapet fastställdes. Tidigare hade de enda möjligheterna att få gemensam vårdnad varit, antingen beslut av domstol eller en gemensam anmälan av båda föräldrarna till pastorsämbetet.³⁸

Tiden ansågs 1990 inte vara mogen att överväga automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar. Några principiella hinder mot automatisk gemensam vårdnad för sammanboende föräldrar ansågs dock inte föreligga.

³⁴Prop. 1975/76:170, s. 72 f.

³⁵Prop. 1975/76:170, s. 144 och SåS 1998, s. 44, tab. 41.

³⁶Prop. 1975/76:170, s. 144 ff.

³⁷Prop. 1981/82:168, s. 31 f.

³⁸Prop. 1990/91:8, s. 34 ff.

Det som talade mot en sådan ordning var istället praktiska problem, vad gäller svårigheter att avgöra om ett samboförhållande föreligger eller ej.³⁹

Före 1 oktober 1998 gällde, enligt 6 kap. 3 § föräldrabalken, att modern fick ensam vårdnad om barnet om föräldrarna var ogifta vid barnets födelse. Då endast en av föräldrarna hade vårdnaden om barnet, kunde de få gemensam vårdnad genom ansökan till domstol. Föräldrarna kunde även få gemensam vårdnad, enligt 6 kap. 4 § föräldrabalken, genom registrering hos skattemyndigheten, efter en gemensam anmälan till socialnämnden i samband med en faderskapsbekräftelse. Föräldrarna kunde vidare få gemensam vårdnad genom anmälan till skattemyndigheten på villkor att förordnande om vårdnad inte meddelats tidigare och att föräldrar och barn var svenska medborgare.⁴⁰

6.3 Utövande av vårdnaden

Före 1983 års reform fanns inga uttryckliga regler om vem som skall ansvara för barnets personliga förhållanden. Då lagstiftades dock om att det är vårdnadshavaren, som har rätt och skyldighet att fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vid sådana beslut skall vårdnadshavaren ta hänsyn till barnets vilja, i förhållande till dess mognad och ålder.⁴¹

Den nuvarande uppräkningsregeln av barns rättigheter infördes i lagtexten genom prop. 1981/82:168. I propositionen anger statsrådet Petri tre bakomliggande skäl, för att införa en uppräkningsregel av de behov barn har rätt att få tillgodosedda av sina vårdnadshavare. En uppräkningsregel av barns rättigheter gentemot sina vårdnadshavare, syftar till att ge vårdnadshavarna vägledning i sin uppfostran av barnen. Uppräkningsregeln kan även tjäna som riktlinje för domstols bedömning i vårdnads-, och umgänges mål, på så sätt att den lösning skall väljas där barnets rättigheter bäst kommer att tillgodoses. Reglerna om barns rättigheter kan även tjäna som norm för andra, än vårdnadshavare, som har hand om barn eller fattar beslut i frågor om barn.⁴²

Vårdnadshavaren hade före 1 oktober 1998, och har fortfarande, ett ansvar för barnets personliga förhållanden. Vårdnadshavaren skall se till att barnets behov som definieras i 6 kap. 1 § föräldrabalken tillgodoses. Dessa behov är omvårdnad, trygghet och en god fostran, barnet skall vidare behandlas med aktning för sin person och får ej utsättas för kränkande behandling. (Vidare om vårdnadens innebörd och barnens rätt, se avsnitt 3.)

³⁹Prop. 1990/91:8, s. 35.

⁴⁰Dessa regler har ej ändrats genom SFS 1998:319.

⁴¹Prop. 1981/82:168, s.23 f.

⁴²Prop. 1981/82:168, s. 22.

6.4 Boende

Före 1 oktober 1998 kunde domstol endast interimistiskt besluta om barnets boende. Utgångspunkten enligt 6 kap. 20 § föräldrabalken var vad som var bäst för barnet. Sedan 1 oktober 1998 får domstolen besluta interimistiskt om barnets boende, oavsett om föräldrarna har gemensam vårdnad eller ej.⁴³

6.5 Umgänge

Under reformarbetet 1982 ansågs det att den dåvarande lagstiftningen om umgänge, gav uttryck för en ensidig föräldrarätt till umgänge. Reglerna ändrades därför så att det framgick, att det var barnets behov av umgänge, med en förälder som inte var vårdnadshavare som skulle tillgodoses. Ansvaret för att barnet skulle kunna utöva sin rätt till umgänge vilade främst på vårdnadshavaren. Om den förälder som hade vårdnaden, motsatte sig det umgänge den andra föräldern begärde, kunde umgängesfrågan avgöras i domstol. Domstolen skulle vid beslut om umgänge ta största möjliga hänsyn till barnets behov och fatta ett beslut som var förenligt med barnets bästa.⁴⁴

År 1990 infördes i föräldrabalken en regel som stadgade, att barnets behov av kontakt med båda sina föräldrar skulle tillmätas särskild hänsyn, då domstol fattade beslut om vårdnad. Barns rätt att umgås med båda föräldrarna ansågs vara så grundläggande att en sådan regel var påkallad.⁴⁵

Före 1 oktober 1998 stadgades, att barnets vårdnadshavare hade ett ansvar för att, barnets behov av umgänge med den andra föräldern, tillgodosågs i så stor utsträckning som möjligt. Om en förälder som ensam hade vårdnaden, motsatte sig det umgänge som den andra föräldern begärde, kunde den sistnämnde väcka talan om umgänge. Domstolen skulle då besluta om umgänge med hänsyn till barnets bästa. Domstol kunde ej besluta om umgänge då föräldrarna hade gemensam vårdnad om barnet.⁴⁶

6.6 Samarbetssamtal

Socialstyrelsen definierade 1995 samarbetssamtal på följande vis:

⁴³Nya regler angående barnets boende har införts genom SFS 1998:319, se avsnitt 7.4 denna uppsats.

⁴⁴Prop. 1981/82:168, s. 41 f.

⁴⁵Prop. 1990/91:8, s. 37 ff.

⁴⁶Dessa regler har ändrats genom SFS 1998:319, se avsnitt 7.5 denna uppsats.

”Samarbetssamtal är strukturerade samtal med föräldrar som i samband med eller efter separation är oeniga om hur de skall lösa frågor kring vårdnad och umgänge. Syftet med samtalet är att hjälpa föräldrarna att göra överenskommelser kring barnet. Denna överenskommelse skall ta hänsyn till barnets behov och eventuella önskemål. Barnet skall i den form som är lämplig också ha en möjlighet att själv komma till tals.”⁴⁷

I början av 1970-talet startade många kommuner en försöksverksamhet med samarbetssamtal. Erfarenheterna från dessa försök var genomgående positiva. Trots de positiva erfarenheterna var man inte 1982 beredd att lagstifta om skyldighet för kommunerna att tillhandahålla sådan verksamhet. Den främsta anledningen till detta var, att sådan lagstiftning skulle innebära ej önskvärd statlig styrning av kommunernas resursanvändning. I de kommuner där samarbetssamtal förekom, skulle samarbetssamtal endast erbjudas de föräldrar som båda var villiga att delta.⁴⁸

År 1990 ansågs tiden vara mogen att lagstifta om plikt för kommunerna att erbjuda föräldrar samarbetssamtal. Erfarenheterna av samarbetssamtal hade varit mycket goda och starka skäl ansågs föreligga för att alla föräldrar skulle ha tillgång till samarbetssamtal.⁴⁹

Domstolarna gavs genom 1990 års reform möjlighet att initiera samarbetssamtal. Något tvång för föräldrarna att delta i samarbetssamtal infördes inte, men domstols initiativrätt begränsades inte heller till att gälla endast fall då båda föräldrarna samtyckte. Tvång infördes inte, eftersom det skulle behöva medföra sanktioner och andra åtgärder, som troligen skulle motverka samarbetssamtalens syfte. Det antogs att föräldrar normalt självmant, skulle infinna sig till samarbetssamtal, om domstol beslutade därom. Domstol skulle inte schablonmässigt besluta om samarbetssamtal, sådant beslut skulle istället fattas med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.⁵⁰

Före 1 oktober 1998 hade kommunerna skyldighet att erbjuda samarbetssamtal i fråga om vårdnad och umgänge. Domstol kunde initiera samarbetssamtal vid mål om vårdnad och umgänge.⁵¹

⁴⁷SOU 1995:79, s. 57.

⁴⁸Prop. 1981/82:168, s. 46 ff.

⁴⁹Prop. 1990/91:8, s. 27 f.

⁵⁰Prop. 1990/91:168, s. 29 f.

⁵¹Frågor som kan tas upp vid samarbetssamtal har utvidgats till att gälla även boende genom SFS 1998:319, se avsnitt 7.6 denna uppsats.

7 Gällande rätt på vårdnadsområdet

Den 30 oktober 1997 överlämnade regeringen sin proposition 1997/98:7 - Vårdnad, boende och umgänge till riksdagen. Syftet bakom propositionen var enligt regeringen att underlätta för föräldrar att i samförstånd komma fram till lösningar i bl.a. vårdnads- och umgänesfrågor. Regeringen avsåg även att med sitt förslag ”...bana väg för ökad användning av gemensam vårdnad” samt att ytterligare understryka principen om barnets bästa.⁵²

I maj 1998 röstade riksdagen ja till regeringens proposition och den 1 oktober 1998 trädde de nya reglerna i kraft. Den nya regleringen innebär att domstol kan besluta om gemensam vårdnad även om en av föräldrarna motsätter sig det, under förutsättning att en sådan ordning är bäst för barnet. Vidare kan domstol besluta om umgänge och boende, även då föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet. En uttrycklig regel, som säger att barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som hon/han inte bor tillsammans med, har också införts i lagtexten.⁵³

Vidare kan föräldrar sedan 1 oktober 1998 träffa avtal i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Ett sådant avtal skall sedan det godkänts av socialnämnden kunna verkställas som ett lagakraftvunnet domstolsavgörande.⁵⁴

7.1 Barnets bästa

En ny paragraf har införts i 6 kap. föräldrabalken (2 a §). Paragrafen innehåller en övergripande bestämmelse om att det är barnets bästa, som skall vara viktigast vid avgörandet av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Tanken med att införa en sådan uttrycklig regel var att ytterligare poängtera att det är barnets bästa, som är utgångspunkten för alla avgöranden enligt 6 kap. föräldrabalken. Som propositionen (1997/98:7) anger, innebär dock inte paragrafen någon ändring i gällande rätt. I propositionen konstateras även att ”barnets bästa” är ett svårdefinierbart begrepp och att vad som är bäst i ett fall inte är det bästa i en annan situation.⁵⁵

⁵²Prop. 1997/98:7, s. 1.

⁵³Prop. 1997/98:7, s. 1.

⁵⁴Prop. 1997/98:7, s. 1.

⁵⁵SOU 1995:79, s. 75 f och prop. 1997/98:7, s. 1 och 104.

Genom den nya paragrafen har föräldrabalkens bestämmelser tydligare knutits till FN:s barnkonvention. För att tillse att barnkonventionen följs finns en särskild kommitté. Liksom regeringen har inte heller FN-kommittén för barnens rättigheter satt upp några kriterier för bedömningen av barnets bästa. Kommittén hänvisar istället till FN:s barnkonvention och menar att den skall ses i sin helhet.⁵⁶

Enligt 6 kap. 2 a § andra stycket förädrabalken skall barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar, tillmätas särskild betydelse då det skall avgöras vad som är bäst för barnet. Denna bestämmelse är hämtad från 6 a §. Tidigare gällde den enbart frågor om umgänge, men efter lagändringen gäller den även frågor om vårdnad och boende. I den nya regleringen finns även en 2 b § som säger att hänsyn skall tas till barnets vilja, i frågor om vårdnad, boende och umgänge i förhållande till barnets ålder och mognad. Tidigare fanns bestämmelser om att hänsyn skulle tas till barnets vilja i frågor endast om vårdnad och umgänge.

7.2 Gemensam vårdnad

Regleringen efter 1 oktober 1998 innebär att domstol kan förordna om gemensam vårdnad mot en förälders vilja, om det är till barnets bästa. I de fall då vårdnaden är gemensam och en av föräldrarna ansöker om ensam vårdnad, kan domstolen vägra upplösa den gemensamma vårdnaden. Om barnet står under vårdnad av endast en förälder och föräldrarna vill ha gemensam vårdnad, skall rätten förordna om gemensam vårdnad om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa. Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna och en förälder vill ha ensam vårdnad, skall rätten förordna om ensam vårdnad endast om det är till barnets bästa.

De tankar som ligger bakom den nya regleringen är att barn har behov av en bra och nära kontakt med båda sina föräldrar, även då föräldrarna inte bor tillsammans. I förarbetena hänvisas till barnkonventionens artikel 18, som anger att konventionsstaterna skall göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. De nya reglerna syftar till att, genom att öka användandet av gemensam vårdnad, ta ytterligare ett steg mot en lagstiftning som betonar barnets intresse. Målet är att ett gemensamt rättsligt ansvar, för båda föräldrarna, skall bidra till ett bra förhållande mellan barnet och de båda föräldrarna.⁵⁷

⁵⁶Wickström, Anita. 1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten, s. 23.

⁵⁷SOU 1995:79, s. 81 ff, prop. 1997/98:7, s. 49 och bet. 1997/98:LU12, s. 29 f.

Möjligheten till ensam vårdnad har dock inte helt försvunnit. Så som nämns i förarbetena finns det fall då en av föräldrarna inte är lämplig som vårdnadshavare, t.ex. om hon/han utsatt barnet eller den andra föräldern för våld eller andra övergrepp. Det kan vidare vara olämpligt att föräldrarna har gemensam vårdnad, om konflikten dem emellan är så allvarlig, att en gemensam vårdnad trots allt inte är till barnets bästa. I propositionen anges att: ”målet bör vara att föräldrar har gemensam vårdnad i samtliga fall då den vårdnadsformen är bäst för barnet.”⁵⁸

Den kritik som riktades mot förslaget från remissinstanserna rörde bl.a. farhågor att kvinnor inte kommer vilja medverka till fastställande av faderskap i lika stor utsträckning som tidigare. Rädsla uttrycktes också att den föreslagna regleringen skulle sätta misshandlade kvinnor och barn, samt barn som utsatts för sexuella övergrepp, i en sämre situation.

Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms Universitet pekade på risken att en mamma inte skulle komma våga medverka till fastställandet av faderskapet, i de fall då föräldrarna är ogifta. Regeringen delade inte dessa farhågor. Det medgavs dock i propositionen att högre krav kunde komma behöva ställas på socialnämnderna i faderskapsärenden, om ökad möjlighet till gemensam vårdnad gavs.⁵⁹

Några remissinstanser, bl.a. Riksorganisationen för Kvinnojourer i Sverige och Riksförbundet Mot Sexuella Övergrepp på barn, tog upp riskerna med gemensam vårdnad i de fall då mannen misshandlat hustrun eller barnen, och då barnen har utsatts för sexuella övergrepp. Man befarade att en ökad användning av gemensam vårdnad skulle innebära ett stort hot mot misshandlade kvinnor och deras barn. Det anfördes, att lagstiftning enligt propositionen skulle ge kvinnomisshandlare och pedofiler än större makt över sina offer. Regeringen tog denna oro på allvar och menade, att lagförslaget inte syftade till att förordnande om gemensam vårdnad mot en förälders vilja skall ske schablonmässigt. I propositionen anges tydligt att det inte alltid är bäst för barnet med gemensam vårdnad. Om den ena föräldern inte vill att vårdnaden skall vara gemensam p.g.a. misshandel eller andra övergrepp, kan det enligt propositionen vara bäst för barnet att en förälder har ensam vårdnad. Lagutskottet uttryckte sig något skarpare i sitt betänkande. Utskottet menade att gemensam vårdnad mot en förälders vilja bör vara utesluten i fall då våld och andra trakasserier förekommit.⁶⁰

⁵⁸SOU 1995:79, s. 82 f, prop. 1997/98:7, s. 49 f och bet. 1997/98:LU12, s. 29 f.

⁵⁹Prop. 1997/98:7, s. 50.

⁶⁰Prop. 1997/98:7, s. 50 och bet. 1997/98:LU12, s. 30 f.

Regeringen understryker i propositionen att det är barnets bästa som skall vara avgörande i frågor om vårdnad. Man skriver att gemensam vårdnad kan vara det bästa för barnet även om en av föräldrarna motsätter sig det, men även att gemensam vårdnad inte alltid är bäst för barnet. Det är det enskilda barnets bästa som skall vara vägledande. Regeringen var underförstådd med att lagstiftning enligt förslaget skulle ställa höga krav på den som skall fatta beslut om vårdnad, men såg inte detta som något hinder för lagändring. Propositionen betonar att domstols möjlighet att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja måste nyttjas med ”...stor försiktighet och lyhördhet.”⁶¹

Om inte någon av föräldrarna vill ha gemensam vårdnad, skall vårdnaden inte heller vara gemensam. Propositionen pekar dock på möjligheten att föräldrar som från början inte är intresserade av gemensam vårdnad kan påverkas och ändra uppfattning efter t.ex. samarbetsamtal.⁶²

Lagändringen innebär vidare att domstol skall kunna besluta om umgänge och om vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med, även då vårdnaden är gemensam. Invändningar har gjorts om att föräldrarna kommer att tvista om umgänge och boende, istället för om vårdnaden. Regeringen bemötte dessa invändningar med, att det kan antas vara lättare för en förälder att förlora en tvist om umgänge eller boende, än att helt förlora den juridiska vårdnaden om sitt barn.⁶³

Sedan 1 oktober 1998 är det också möjligt för föräldrarna att träffa bindande avtal om vårdnaden, om barnet står under vårdnad av en av dem eller av båda, enligt 6 kap. 6 § föräldrabalken.

7.2.1 Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Fortfarande, efter lagändringen, får endast två med varandra gifta föräldrar automatisk gemensam vårdnad vid barnets födelse. I de fall då föräldrarna inte är gifta med varandra, får modern ensam vårdnad. Om föräldrarna senare gifter sig med varandra får de gemensam vårdnad från vigseln. Ogifta föräldrar kan förvärva gemensam vårdnad genom förordnande av domstol eller genom anmälan antingen till socialnämnden eller till skattemyndigheten. Dessa bestämmelser återfinns i 6 kap. 3 och 4 §§ föräldrabalken.

Vårdnadstvistutredningens förslag innebar inte att någon regel om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar borde införas. Utredningen före-

⁶¹Prop. 1997/98:7, s. 51.

⁶²Prop. 1997/98:7, s. 51.

⁶³Prop. 1997/98:7, s. 51.

slog istället att frågan skulle utredas vidare. Riksdagens Pappagrupp⁶⁴ ansåg däremot, att ensam vårdnad bör avskaffas och att gemensam vårdnad skall gälla från det att faderskapet blivit fastställt. Av remissinstanserna förordade bl.a. Barnombudsmannen att gemensam vårdnad bör införas för ogifta föräldrar som sammanbor med varandra. Lagutskottet behandlade frågan med anledning av en motion redan 1990 i betänkandet 1990/91:LU13. Utskottet anförde då att gemensam vårdnad för ogifta sammanboende föräldrar borde vara lika naturligt som för gifta föräldrar. Utskottet förordade dock ej om gemensam vårdnad som huvudprincip för samboende föräldrar, eftersom samboförhållandets natur ställer till problem. Det finns inte något enkelt och entydigt sätt att fastställa att ett samboförhållande faktiskt föreligger, det blir därför, enligt Lagutskottet, inte hållbart att låta samboförhållandet avgöra vilka som är vårdnadshavare. Både vårdnadstvistutredningen och regeringen anförde liknande argument mot automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar.⁶⁵

Regeringen ville inte låta frågan om gemensam vårdnad för ogifta föräldrar omfattas av prop. 1997/98:7, med stöd av lagutskottet. Frågan bereds istället vidare i Justitiedepartementet. Regeringen ansåg dock att det är naturligt att utgå från att även ogifta föräldrar bör ha ett gemensamt rättsligt ansvar för sina barn. Man ansåg detta vara extra viktigt då över hälften av dagens föräldrar är ogifta då barnet föds och då separation är c:a tre gånger vanligare för ogifta samboende föräldrar än för gifta föräldrar.⁶⁶ (För mer statistik se avsnitt 4.3,5)

7.3 Utövande av vårdnaden

Om barns rättigheter gentemot sina vårdnadshavare, innebörden av begreppet vårdnad, samt vårdnadshavares rättigheter och skyldigheter, se avsnitt 3 och 6.3.

Riksdagens Pappagrupp föreslog i sitt betänkande att föräldrar som har gemensam vårdnad, måste fatta beslut i frågor som rör barnet i samförstånd. Regeringen ansåg dock inte att det fanns behov av någon lagregel som säger att vårdnadshavare som har gemensam vårdnad, skall besluta gemensamt i frågor som rör barnet. Någon sådan regel har heller inte införts i lagen.⁶⁷

⁶⁴Arbetsgruppen om papporna, barnen och arbetslivet behandlade jämte Vårdnadstvistutredningen frågor om vårdnad och umgänge. Den s.k. Pappagruppen överlämnade sin slutrapport (Ds 1995:2) i december 1994. Prop. 1997/98:7, s. 29.

⁶⁵SOU 1995:79, s. 78 f, prop. 1997/98:7, s. 53 och bet. 1997/98:LU12, s. 32 f.

⁶⁶Prop. 1997/98:7, s. 53 och bet. 1997/98:LU12, s. 33.

⁶⁷Prop. 1997/98:7, s. 53 f.

Vårdnadstvistutredningen föreslog att en regel skulle skapas, som säger att den av föräldrarna som barnet bor hos, ensam skall få besluta i frågor som rör den dagliga vården av barnet. Regeringen konstaterar i propositionen att det normalt krävs gemensamma beslut i frågor som rör vården om barnet, då föräldrarna har gemensam vårdnad. Dock skall reglerna inte tolkas så att föräldrarna måste fatta alla vardagliga små beslut gemensamt, även om föräldrarna bor tillsammans. Bestämmanderätten måste av praktiska skäl utövas av den av föräldrarna som just för tillfället finns till hands. Om föräldrarna inte bor tillsammans, måste det enligt regeringen bli så att den förälder som barnet bor hos fattar de flesta vardagliga besluten. Regeringen exemplifierar sådana vardagsbeslut med: "...frågor om barnets mat och kläder, sovtider m.m.." ⁶⁸

7.4 Boende

Den nya regleringen från 1 oktober 1998 innebär att domstol kan besluta om vem av föräldrarna barnet skall bo hos, då föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet. Domstolsavgörandet kan innebära att barnet bor hos en av föräldrarna, eller växelvis hos var och en av dem. Denna möjlighet har tillkommit för att bredda vägen för ökad användning av gemensam vårdnad. ⁶⁹

Domstolen bör enligt propositionen låta barnets bästa vara avgörande för sitt beslut. I propositionen framgår att domstolen för att kunna avgöra boende-frågan i regel behöver införskaffa utredning, och att denna utredning behöver vara mer ingående då föräldrarna är oense än då de är överens. Regeringen skriver: "I domstolens officialprövningsplikt bör visserligen ligga att domstolen även vid enighet skall fatta sitt beslut efter vad som är bäst för barnet. När föräldrarna är överens har domstolen dock normalt inte anledning att ifrågasätta överenskommelsen." ⁷⁰

Regeringen ansåg att begreppet "boende" skall användas om barnets faktiska bosättning. Barnet skall anses bo där det i normala fall bor. Man ansåg det ej nödvändigt att i lag reglera var barnet skall anses vara bosatt, då föräldrarna inte bor tillsammans. Den möjligheten att det kommer att tvistas om boende istället för om vårdnad ville regeringen inte förneka. Regeringen konstaterade dock att det torde vara lättare för en förälder att acceptera att barnet bor hos den andra föräldern, än det skulle vara att acceptera att den andra föräldern hade ensam vårdnad om barnet. ⁷¹

⁶⁸SOU 1995:79, s. 87 f och prop. 1997/98:7, s. 53 ff.

⁶⁹SOU 1995:79, s. 89 och prop. 1997/98:7, s. 56.

⁷⁰Prop. 1997/98:7, s. 56.

⁷¹Prop. 1997/98:7, s. 56 f.

Sedan lagändringen 1 oktober 1998 är även barnets boende, en fråga föräldrarna har rätt att få hjälp att lösa genom samarbetsamtal, enligt 12 a § socialtjänstlagen. Föräldrarna har nu även möjlighet att träffa avtal om barnets boende enligt 6 kap. 14 a § andra stycket föräldrabalken.

7.5 Umgänge

I den nya regleringen betonas att umgänget är en rätt för barnet och att föräldrarna har ett gemensamt ansvar för att barnet skall kunna utöva denna rätt. Även i förarbetena fastslås att umgänge främst är en rättighet för barnet och att det är barnets behov av umgänge med båda sina föräldrar som skall tillgodoses. Vidare framgår det av förarbetena även att föräldrar inte har någon absolut rättighet till umgänge med sitt barn.⁷²

För att ytterligare markera att föräldrarna har ett gemensamt ansvar för att barnet får umgås med båda sina föräldrar har i föräldrabalken införts en regel om resekostnader. Enligt 6 kap. 15 b § föräldrabalken, skall den förälder barnet bor tillsammans med, ta del i de kostnader som uppkommer i samband med att barnet skall umgås med den andra föräldern. Avgörande skall göras efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förhållanden och andra omständigheter.⁷³

Propositionen tar upp frågan om umgängesvägran, då en förälder som barnet inte sammanbor med inte heller vill träffa sitt barn. Krav har rests på sanktioner mot umgängesvägran. Regeringen ansåg dock inte att umgängesvägran bör sanktioneras, eftersom ett framtvingat umgänge troligtvis inte skulle vara till glädje för barnet i många fall.⁷⁴

Ett annat problem är umgängessabotage, då den förälder som barnet bor hos försöker försvåra umgänget mellan barnet och den andra föräldern. Regeringen såg enligt propositionen allvarligt på umgängessabotage och menade att i sådana fall kan det vara påkallat att ompröva beslut om vårdnad eller boende. Däremot ansåg inte regeringen att någon sanktion i form av indraget underhållsbidrag är lämplig, eftersom en sådan sanktion skulle kunna komma att drabba barnet.⁷⁵

För att ge ökade möjligheter att förordna om gemensam vårdnad, kan domstolen enligt de nya reglerna besluta om umgänge, även då föräldrarna har

⁷²SOU 1995:79, s. 92 f, prop. 1997/98:7, s. 60 och bet. 1997/98:LU12, s. 40.

⁷³Prop. 1997/98:7, s. 68 ff.

⁷⁴Prop. 1997/98:7, s. 60 f.

⁷⁵Prop. 1997/98:7, s. 60 f.

gemensam vårdnad om barnet.⁷⁶ Enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken kan föräldrarna, om minst en av dem har vårdnaden om barnet, träffa avtal om umgänge.

7.6 Samarbetsamtal

Vårdnadstvistutredningen har gjort en utvärdering av hur samarbetsamtalen fungerat i praktiken. Utvärderingen har visat att samarbetsamtalen är samhällsekonomiskt lönsamma. För varje remissärende som slutar med att föräldrarna enas uppstår en vinst på 20.000 kronor. Samarbetsamtal har även visat sig ha en positiv inverkan på barns och föräldrars hälsa under en separation. De flesta föräldrarna är nöjda med samarbetsamtalen, speciellt gäller detta de föräldrar som själva tagit initiativ till samtal.⁷⁷

1993 ägde 85% av alla samarbetsamtal rum innan talan om vårdnad eller umgänge väcktes vid domstol, i 80% av de fallen nådde föräldrarna en överenskommelse. 15% av samarbetsamtalen kom till stånd efter remiss från domstol, i 50% av de fallen nådde föräldrarna en överenskommelse. Samarbetsamtalen har ökat i antal mellan åren 1986 och 1993, men andelen överenskommelser är densamma.⁷⁸ (För mer statistik om samarbetsamtal se avsnitt 4.6)

Alla kommuner är skyldiga att erbjuda samarbetsamtal för att hjälpa föräldrar att komma överens i frågor om vårdnad, boende och umgänge, enligt 12 a § socialtjänstlagen. En erinran om denna möjlighet har införts i 6 kap. 18 § första stycket föräldrabalken. Föräldrar har alltså rätt att på eget initiativ få komma till samarbetsamtal. Ansvaret för att information om denna möjlighet når föräldrarna bör enligt regeringen vila på socialstyrelsen.⁷⁹ Samarbetsamtal kan även komma till stånd efter remiss från domstol enligt 6 kap. 18 § andra stycket föräldrabalken. Nyheten efter 1 oktober 1998 är att samarbetsamtalen även kan omfatta barnets boende.

Huvudregeln för remiss till samarbetsamtal enligt den nya regleringen, är att domstolen skall förordna om samarbetsamtal i alla fall då det kan antas tjäna något syfte. Domstolen kan förordna om samarbetsamtal även då föräldrarna inte är intresserade av att delta i sådana samtal. Undantag från huvudregeln skall dock göras då det av något skäl är olämpligt att förordna om samarbetsamtal. Propositionen anger misshandel och andra övergrepp mellan föräldrarna som sådana undantagsfall. Regeringen ansåg dock inte att

⁷⁶SOU 1995:79, s. 93 ff och prop. 1997/98:7, s. 62 f.

⁷⁷SOU 1995:79, s. 61 f.

⁷⁸SOU 1995:79, s. 59 f.

⁷⁹Prop. 1997/98:7, s. 39 f.

domstolarnas möjlighet att förordna om samarbetsamtal bör inskränkas, utan påpekade att domstolarna förväntas ha kompetens att avgöra när samarbetsamtal skulle vara olämpligt.⁸⁰

I förarbetena tar man upp det faktum att det är viktigt att samarbetsamtal inleds utan någon längre väntetid och att man ganska omgående kommer till en lösning. Frågan om samarbetsamtal skall göras obligatoriska, d.v.s. att talan om vårdnad, boende eller umgänge inte skulle få väckas utan att samarbetsamtal ägt rum, har också diskuterats. Vårdnadstvistutredningen påpekar i sitt betänkande att kommunernas resurser skulle behöva fyrdubblas om ett obligatorium infördes. Vidare skulle undantagsregler behöva införas, t.ex. för de fall där misshandel förekommit. Regeringen konstaterade att tvång troligen försvårar möjligheten att hålla konstruktiva samtal och att effekten kan utebli om motivation hos föräldrarna saknas. Lagutskottet menade att information och god tillgänglighet leder till att fler föräldrar frivilligt söker sig till samarbetsamtalen och att det är betydligt bättre än ett obligatorium. Vårdnadstvistutredningen, regeringen och Lagutskottet var ense om att frivillighet fungerar väl och att obligatoriska samarbetsamtal inte skulle införas.⁸¹

Vårdnadstvistutredningens undersökning visar att barnen nu endast i begränsad omfattning, i 15% av fallen, får komma till tals i samarbetsamtalen.⁸² Detta resultat var regeringen inte nöjd med och tog i propositionen upp barnets rätt enligt FN:s barnkonvention att uttrycka sin mening i alla frågor som rör henne/honom, i förhållande till mognad och ålder. Regeringen ansåg dock inte att samarbetsamtalsledaren skall ha någon uttrycklig skyldighet att klargöra vad barnets inställning är i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Regeringen menade att barnet, såvida det inte är olämpligt, på något vis bör komma till tals i dessa frågor.⁸³

7.7 Avtal om vårdnad, boende och umgänge

Regleringen efter 1 oktober 1998 ger föräldrar en möjlighet att träffa bindande avtal i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Ett sådant avtal skall, sedan det godkänts av socialnämnden, kunna verkställas på samma sätt som en lagkraftvunnen dom (se 6 kap. 6, 14 a och 15 a §§ föräldrabelken). Även före 1998 års reform kunde föräldrar träffa avtal om boende och umgänge. Den nya ordningen medför dock nyheten att avtal om boende och

⁸⁰Prop. 1997/98:7, s. 40.

⁸¹SOU 1995:79, s. 67 f, prop. 1997/98:7, s. 44 f och bet. 1997/98:LU12, s. 21.

⁸²SOU 1995:79, s. 60.

⁸³Prop. 1997/98:7, s. 42 f.

umgänge som godkänts av socialnämnden blir juridiskt giltigt och verkställbart.⁸⁴

Den nya ordningens möjligheter för föräldrarna att träffa avtal om dessa frågor bygger på den s.k. finska modellen. I Finland har föräldrar möjlighet att träffa avtal om vårdnad, boende, umgänge och underhållsbidrag. Avtal skall ingås skriftligen och fastställas av socialnämnden, vid sitt avgörande skall nämnden beakta barnets bästa och dess egna önskemål. Ett fastställt avtal är gällande och kan verkställas på samma sätt som lagakraftvunnen dom.⁸⁵

I förarbetena till den nya svenska lagstiftningen har konstaterats, att man genom att utveckla samarbetsamtalslinjen kan föra fler tvister bort från domstolarna. Tvist i domstol blir oftast en konfliktfylld situation, medan en ordning där föräldrarna gemensamt kan utarbeta ett avtal, bättre överensstämmer med strävan efter samförstånds lösningar. Möjlighet för föräldrar att avtala om dessa frågor avlastar domstolarna och minskar kostnaderna för allmän rättshjälp.⁸⁶

Föräldrar har sedan 1 oktober 1998 rätt att få hjälp att träffa avtal om vårdnad (6 §), boende (14 a §, 2 st.) och umgänge (15 a §, 2 st.). Denna rätt inbegriper dock ej hjälp att träffa avtal vad gäller ekonomiska frågor, som t.ex. frågor om underhållsbidrag, bodelning och kvarboende i den gemensamma bostaden. Anledningen till detta är att socialnämnderna inte har något övrigt ansvar för underhållsfrågor. En annan orsak är att diskussion kring ekonomiska frågor kan skapa onödiga konflikter och komplikationer då frågorna om vårdnad, boende och umgänge skall avgöras. Frågan om resekostnader omfattas dock av kommunens plikt att erbjuda hjälp med upprättandet av avtal, eftersom den anses vara en del av umgängesfrågan. Det anges i förarbetena att meningen med den nya regleringen är, att föräldrarna skall nå fram till "...hållbara helhetslösningar...". Därför kan även de ekonomiska frågorna komma att bli föremål för diskussion och avtal.⁸⁷

Ansvar att hjälpa föräldrar att träffa avtal vilar på kommunerna. Socialnämnderna hade redan före 1 oktober 1998 ansvaret för faderskapsbekräftelser, vårdnadstvistutredningar, familjerådgivning och samarbetsamtal. Det har därför ansetts naturligt att socialnämnderna även skall ansvara för att föräldrarna får hjälp att träffa avtal. Den som hjälper föräldrar att träffa avtal

⁸⁴Wickström, s. 29.

⁸⁵SOU 1995:79, s. 105 ff.

⁸⁶SOU 1995:79, s. 109 f och prop. 1997/98:7, s. 80 f.

⁸⁷SOU 1995:79, s. 110 och 113, prop. 1997/98:7, s. 83 f och bet. 1997/98:LU12, s. 56.

bör enligt vårdnadstvistutredningen ha samma kompetens som samarbetsamtalsledarna.⁸⁸

Frågor om vårdnad, boende och umgänge är fortfarande efter 1 oktober 1998 indispositiva. Vid domstols avgörande i dessa frågor, skall domstolen se till att det finns tillräckligt med underlag för ett avgörande även då föräldrarna är överens. Även då det gäller överenskommelser mellan föräldrar utan att domstol är inblandad, måste något organ kontrollera att överenskommelsen stämmer med vad som är bäst för barnet. Denna prövning ansvarar socialnämnden för.⁸⁹

I den prövning socialnämnden skall göra av avtalet skall hänsyn tas till barnets bästa. Om föräldrarnas överenskommelse kan antas strida mot barnets bästa, kan socialnämnden vägra godkännande av avtalet. Socialnämnden har inte någon absolut skyldighet att ta reda på barnets inställning till föräldrarnas överenskommelse, grundprincipen att hänsyn skall tas till barnets vilja med hänsyn till ålder och mognad gäller dock.⁹⁰

Socialnämnden skall göra samma bedömning som domstol då föräldrarna är överens. Detta innebär att avtalet skall godkännas om barnet står under vårdnad av endast den ena föräldern och föräldrarna avtalat om gemensam vårdnad, om inte gemensam vårdnad uppenbart strider mot barnets bästa. I övriga fall, då föräldrarna avtalat om ensam vårdnad för en förälder samt då avtalet gäller boende eller umgänge, skall socialnämnden godkänna avtalet om överenskommelsen är till barnets bästa.⁹¹

Ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge skall vara skriftligt och skriftligen godkännas av socialnämnden. Ett godkänt avtal är gällande och kan verkställas som lagakraftvunnen dom. Socialnämnden skall dock inte avgöra frågor om vårdnad, boende och umgänge, det är domstolens uppgift. Socialnämnden kan inte heller ändra i avtalet, nämnden skall endast godkänna eller vägra godkänna avtalet. Om socialnämnden anser att föräldrarnas avtal står i strid med barnets bästa skall nämnden söka förmå föräldrarna ändra i avtalet. Om socialnämnden vägrar godkänna avtalet, får föräldrarna hänvisas att väcka talan i domstol. Eftersom avtalet skall kunna ligga till grund för verkställande skall socialnämnden se till att det blir tydligt.⁹²

Ett avtal som träffats mellan föräldrarna och som har blivit godkänt av socialnämnden kan ändras genom nytt godkänt avtal eller genom avgörande i

⁸⁸SOU 1995:79, s. 112 f och prop. 1997/98:7, s. 81.

⁸⁹Prop. 1997/98:7, s. 81.

⁹⁰SOU 1995:79, s. 114 och prop. 1997/98:7, s. 85 f.

⁹¹Prop. 1997/98:7, s. 86 f.

⁹²SOU 1995:79, s. 112 ff, prop. 1997/98:7, s. 85 ff och bet. 1997/98:LU12, s. 57.

domstol. Likaså kan ett domstolsavgörande ändras genom ett nytt avgörande i domstol eller genom godkänt avtal. Avtalets giltighet kan begränsas i tid.⁹³

⁹³SOU 1995:79, s. 114 och prop. 1997/98:7, s. 85, 87.

8 Analys och kommentarer

1998 års reform medförde tre stora förändringar på vårdnadsområdet:

- ◆ att domstol nu kan besluta om gemensam vårdnad, även mot en förälders vilja, förutsatt att en gemensam vårdnad är bäst för barnet,
- ◆ att domstol nu kan besluta om boende och umgänge även då föräldrarna har gemensam vårdnad,
- ◆ att föräldrar nu kan träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge och att dessa avtal efter godkännande av socialnämnden, kan verkställas som lagkraftvunnen dom.

8.1 Gemensam vårdnad

Genom 1976 års reform fick föräldrar möjlighet att ha fortsatt gemensam vårdnad om sina barn, även efter en skilsmässa. Sedan 1976 har utvecklingen fortsatt gå mot ökade möjligheter till gemensam vårdnad. Det har blivit enklare för föräldrar att få fortsatt gemensam vårdnad om sina barn. Lagstiftningen har förändrats för att verka för att så många föräldrar som möjligt skall ha gemensam vårdnad. Gemensam vårdnad mot en förälders vilja har dock inte före 1998 ansetts vara lämpligt.

En klart övervägande del av vårdnadsdomarna 1992 innebar beslut om gemensam vårdnad för båda föräldrarna. Gemensam vårdnad var alltså även före 1998 års reform, den mest vanliga vårdnadsformen för frånskilda föräldrar. Målet med den nya lagen (SFS 1998:319) var enligt regeringen att föräldrar skall ha gemensam vårdnad i alla fall då det är bäst för barnet. Man ville verka för gemensam vårdnad, även i de fall då en av föräldrarna motsätter det.

Vad är då bäst för barnet? Självklart är det en fråga som inte kan besvaras generellt, vilket också kommer fram i förarbetena. Det påpekas att det är det enskilda barnets bästa som skall vara avgörande, att bedömningen måste anpassas efter varje speciell situation.

Det är normalt sett mycket viktigt för ett barn att ha en nära och god kontakt med båda sina föräldrar. En lagstiftning som tar hänsyn till det behovet är en lagstiftning som betonar barnets intresse. Den svåra frågan är hur det behovet skall tillgodoses. Det är ofta mycket svårt för ett barn att behöva välja mellan sina föräldrar, p.g.a. den lojalitetskonflikt barnet ställs inför. Blir vårdnaden om barnet gemensam, behöver barnet inte ställas inför en valsituation, i vart fall inte i den frågan.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet, kan barnet ändå bo huvudsakligen hos den ena föräldern. Det torde vara lättare för en förälder som inte har barnet boende hos sig, att engagera sig i barnet om hon/han i vart fall också är vårdnadshavare. Att båda föräldrarna engagerar sig i barnet är i de allra flesta fall positivt för barnet.

I de fall då beslut fattats om vårdnaden då föräldrarna varit gifta och inte har någon tidigare vårdnadsdom bakom sig, blev vårdnaden 1992 gemensam för 82% av barnen. Av de domar som ändrade en tidigare dom för barn med tidigare gifta föräldrar, blev vårdnaden i 65% av fallen inte gemensam. Om inte dessa siffror var alldeles speciella för just år 1992, måste det innebära att vissa föräldrar som får gemensam vårdnad inte klarar av det. Kanske är det så att en del av alla föräldrar som separerar inte har tillräcklig förmåga att samarbeta kring sitt barn.

En separation beror ofta på och för ofta med sig mycket negativa känslor. Kanske är det så att vissa föräldrar inte klarar att hantera de negativa känslorna och att samarbete mellan dem är omöjligt. I förarbetena till den nya regleringen anges också att gemensam vårdnad inte är till barnets bästa i alla fall. En sådan situation som nämns är då sprickan mellan föräldrarna är alltför djup.

I vissa fall finns det andra orsaker till att föräldrarna inte bör ha gemensam vårdnad. Om den ena föräldern systematiskt våldtagit och misshandlat den andra föräldern, är det enligt min mening absurt att begära att den tidigare plågade föräldern skall behöva samarbeta med sin plågoande. Regeringen anför i sin proposition att det i sådana fall kan vara bäst för barnet att föräldrarna inte har gemensam vårdnad. Jag hoppas att domstolarna istället kommer att titta på vad Lagutskottet anför i sitt betänkande, att det i sådana fall bör vara uteslutet med gemensam vårdnad.

Det är inte endast föräldrarnas förmåga att samarbeta som påverkas av misshandel och liknande. Den förälder som blivit misshandlad hyser oftast skräck att även barnet skall fara illa. Att en person är kapabel att misshandla eller på andra sätt angripa sin partner, kanske visar att hon/han inte är lämplig som vårdnadshavare. Däremot kan det vara bra för barnet att under överinseende av en kontaktperson få träffa den föräldern.

Min slutsats om gemensam vårdnad, är att det är till barnets bästa i alla de fall då föräldrarna klarar att samarbeta kring barnet, trots att de har separerat. Alla föräldrar kan dock inte samarbeta, de kanske inte ens tål att se varandra, då tror jag att gemensam vårdnad inte är till barnets bästa. En gemensam vårdnad ställer stora krav på föräldrarna. De måste klara att sätta sin

egen konflikt åt sidan och hela tiden tänka på barnets bästa, trots att det kan vara mycket svårt. Möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja ställer också mycket stora krav på de som fattar beslut. Det kan vara mycket svårt att bedöma två personers förmåga att samarbeta kring sitt barn.

Frågan om barnet skall få komma till tals i vårdnadsfrågan är mycket svår. Barnet bör naturligtvis själv få påverka sin egen situation, men en valsituation är också mycket påfrestande för ett barn. Barnet vill inte såra eller vara orättvis mot någon av sina föräldrar. Givetvis måste man i varje enskilt fall ta hänsyn till om det är rätt mot barnet att be henne/honom yttra sig i vårdnadsfrågan.

8.1.1 Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Genom 1976 års reform blev det möjligt för ogifta föräldrar att få gemensam vårdnad om sina barn. Sedan 1976 har möjligheterna blivit större och rutinerna enklare. Automatisk gemensam vårdnad ansågs dock inte heller 1998 lämpligt att lagstifta om. Frågan bereds nu istället vidare i Justitiedepartementet.

I Sverige föds över hälften av alla barn utom äktenskapet, det är därför många som berörs av frågan om gemensam vårdnad för ogifta föräldrar. Att ett gemensamt rättsligt ansvar för båda föräldrarna normalt är bra, både för föräldrarna och för barnen, anser jag vara utrett. Pappan blir inte utesluten, utan får vara "lika mycket förälder" som mamman och mamman slipper bära hela ansvaret ensam. Att båda föräldrarna tar ansvar för barnet måste i de allra flesta fall vara bra för barnet.

Riksdagens Pappagrupp menar i sitt betänkande att ensam vårdnad borde avskaffas och att gemensam vårdnad skall gälla från det att faderskapet fastställts. Det orimliga i en sådan ordning borde vara tydligt för de flesta. Man kan inte rimligen förvänta sig att t.ex. en kvinna som blivit gravid efter en våldtäkt, skall ha gemensam vårdnad med våldtäktsmannen. En kvinna kan ha flytt ur ett förhållande där hon blivit utsatt för övergrepp och skulle om en sådan regel infördes, knappast medverka till att faderskapet överhuvudtaget fastställdes.

Barnombudsmannen anförde i sitt remissvar, att automatisk gemensam vårdnad borde gälla för ogifta sammanboende föräldrar. De skäl som angetts mot en sådan ordning har varit att samboförhållandets natur skapar svårigheter. Det finns inget enkelt och entydigt sätt att fastställa huruvida ett samboförhållande föreligger eller ej. Jag anser att det vore helt naturligt att för-

äldrarna automatiskt, från födseln, fick gemensam vårdnad om sitt barn då de lever i ett samboförhållande.

Problemet med samboförhållandets svårbestämda natur kan man komma tillrätta med genom ett "samboregister". Ett register över de personer som lever tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden, skulle underlätta tillämpningen av många regler och lagar. Ett sådant register skulle nästan med nödvändighet bli frivilligt, p.g.a. svårigheterna att kontrollera uppgifterna. En man som är registrerad som sambo till barnets mamma skulle då anses som pappa till barnet, med samma undantagsregler som för äkta makar. Mannen som automatiskt erkänts som pappa till barnet skulle också automatiskt bli barnets vårdnadshavare, jämte mamman.

8.2 Boende och umgänge

Sedan 1980-talet har man talat om barnets rätt till umgänge med båda sina föräldrar, istället för om föräldrarnas umgängesrätt med barnet. Den nya regleringen, sedan 1 oktober 1998, betonar ytterligare att barnet har rätt till umgänge med båda sina föräldrar. Föräldrarnas gemensamma ansvar för att barnet skall kunna utöva denna rätt har också markerats tydligare.

En nyhet sedan 1 oktober 1998 är att domstol kan besluta om boende och umgänge för barnet, då föräldrarna har gemensam vårdnad. Syftet bakom dessa bestämmelser är att en sådan möjlighet skall bredda vägen för fler beslut om gemensam vårdnad. Särskilt då domstol förordnat om gemensam vårdnad mot en förälders vilja, kan det vara bra om även boende- och umgängesfrågorna regleras i domen. Målet med den nya regleringen är att vårdnaden skall vara gemensam, i alla fall då det är i till barnets bästa. Gemensam vårdnad medför inte nödvändigtvis ett växelvis boende för barnet. Vårdnadsfrågan och frågan om barnets boende och umgänge måste hållas isär.

Det är viktigt för ett barn att ha vardagskontakt med båda sina föräldrar. Om barnet bor växelvis hos sina båda föräldrar, tillgodoses därmed behovet av vardagsumgänge med dem båda. Ett växelvis boende medför inte en hel förlust av någon av föräldrarna. Det är dock viktigt att barnet har tillgång till den förälder det för tillfället inte bor hos, t.ex. genom telefonkontakt. Det är också mycket viktigt att en förälder inte försöker förmå barnet att ta avstånd från den andra föräldern.

Ibland är ett växelvis boende inte det bästa för barnet. Då får barnet istället bo hos den ena föräldern och ha umgänge med den andra. Det är då viktigt att umgänget även inbegriper vardagsumgänge och att barnet har tillgång till

umgängesföräldern, även utanför planerad umgängestid. I vissa speciella fall kan det bästa för barnet vara att endast ha umgänge med en förälder under överinsyn av en kontaktperson.

Kanske i ännu större utsträckning än vid vårdnadsfrågor, innebär ett val mellan föräldrarna i boendefrågan, en svår lojalitetskonflikt för ett barn. Det är svårt att avgöra om barnet bör komma till tals eller ej, frågan måste prövas i varje enskilt fall för sig. Enligt min mening bör ett barn som vill yttra sig få lov att göra det, men en åsikt som innebär ett val mellan föräldrarna får aldrig avtvingas ett barn. Kanske vore det bra om barn i frågor om vårdnad, boende och umgänge hade ett eget ombud. Mamma och pappa har sina advokater, men ingen har till uppgift att tala endast i barnets sak, på barnets uppdrag. Det vore kanske lättare för barn att yttra sig i dessa frågor om de hade ett ombud som förde deras talan.

8.3 Samförståndslösningar

På 1970-talet startade många kommuner försöksverksamhet med samarbetsamtal. Resultatet från försöksverksamheten var gott och 1990 lagstiftades om plikt för kommunerna att erbjuda samarbetsamtal. Sedan 1991 har även domstolarna haft möjlighet att initiera samarbetsamtal. Genom lagändringen 1998 har ytterligare ett steg tagits mot samförståndslösningar av vårdnads-, boende- och umgängesfrågor. Sedan 1 oktober 1998 kan föräldrar träffa bindande avtal i dessa frågor. Ett sådant avtal kan sedan det godkänts av socialnämnden verkställas som lagakraftvunnen dom.

Att undvika tvist i domstol har många fördelar. För barnets och föräldrarnas del är det bra att undvika domstolstvist, eftersom en sådan ofta för med sig många, mycket negativa känslor. En tvist i domstol kan utveckla sig till ett litet krig mellan föräldrarna, där de anstränger sig mer för att smutskasta varandra än för att lösa frågorna kring barnet. En sådan stämning mellan föräldrarna kan onekligen vara skadlig för barnet. Kan föräldrarna istället under mer avslappnade former resonera kring dessa frågor, är chanserna större att de kan vara konstruktiva. Att undvika domstolsförfarande innebär dessutom en rättsekonomisk vinst.

Det finns en risk att föräldrarna träffar ett avtal som inte tar hänsyn till barnets bästa. Avtalen skall därför kontrolleras och godkännas eller underkännas av socialnämnden. Jag anser att denna kontroll är absolut nödvändig och hoppas att socialnämnderna har den juridiska och psykologiska kompetens som krävs. Om socialnämndernas kompetens är tillräcklig tror jag att denna avtalsmöjlighet för föräldrarna kommer att ge mycket positiva resultat.

9 Bilaga A

9.1 För denna uppsats väsentlig lagtext enligt dess lydelse närmast före 1 oktober 1998

9.1.1 6 kap. föräldrabalken

1 § Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

2 § Barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller arton år eller dessförinnan ingår äktenskap.

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Om ansvaret i frågor som gäller barnets ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9-15 kap.

3 § Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem båda, om inte rätten dessförinnan har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden upplöses enligt 5, 7 eller 8 §. Skall barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, skall rätten i domen erinra om att vårdnaden alltså är gemensam.

4 § Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna gemensamt utöva vårdnaden, skall rätten på talan av dem båda förordna i enlighet med deras begäran, om inte gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

Föräldrarna kan få gemensam vårdnad också genom registrering hos skattemyndigheten efter anmälan av dem båda

1. till socialnämnden i samband med att nämnden skall godkänna en faderskapsbekräftelse, eller

2. till skattemyndigheten under förutsättning att förordnande om vårdnaden inte har meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare.

5 § Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna och vill någon av dem att vårdnaden inte längre skall vara gemensam, skall rätten efter vad som är bäst för barnet anförtrott vårdnaden åt en av föräldrarna eller, om den förälder som har begärt upplösning av den gemensamma vårdnaden inte motsätter sig fortsatt gemensam vårdnad, låta den gemensamma vårdnaden bestå.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av en av föräldrarna eller båda. I mål om äktenskapsskillnad får rätten utan yrkande anförtrott vårdnaden om barnet åt en av föräldrarna, om gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

6 § Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill någon av dem få ändring i vårdnaden, skall rätten efter vad som är bäst för barnet anförtro vårdnaden åt den andra föräldern, om denne vill att vårdnaden skall flyttas över till honom eller henne, eller, om en av föräldrarna begär gemensam vårdnad och den andra inte motsätter sig det, förordna att föräldrarna i fortsättningen skall utöva vårdnaden gemensamt.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av en av föräldrarna eller båda.

6 a § Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall rätten fästa avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

11 § Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

13 § Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare, skall vad som sägs i 11 eller 12 § gälla dem tillsammans.

Är en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

15 § Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som inte är vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära så långt möjligt tillgodoses. Vårdnadshavaren skall, om inte särskilda skäl talar mot det, lämna sådana upplysningar rörande barnet som kan främja umgänget.

Motsätter sig barnets vårdnadshavare det umgänge som begärs av en förälder som inte är vårdnadshavare, beslutar rätten på talan av denna förälder i frågan om umgänge efter vad som är bäst för barnet.

Motsätter sig barnets vårdnadshavare det umgänge som begärs av någon annan än en förälder, beslutar rätten på talan av socialnämnden i frågan om umgänge efter vad som är bäst för barnet.

Vid bedömningen av frågor om umgänge skall rätten ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Rätten skall vidare beakta risken för att barnet i samband med utövande av umgänge utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller kvarhålls eller annars far illa.

18 § I mål om vårdnad eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna (samarbetssamtal).

Om rätten lämnar uppdrag enligt första stycket, kan den förklara att målet skall vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

19 § Rätten skall se till att frågor om vårdnad och umgänge blir tillbörligt utredda.

Innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad eller umgänge skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har nämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna rätten sådana upplysningar. Om det behövs ytterligare utredning får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa sådan. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma en viss tid inom vilken utredningen skall vara slutförd. Om det behövs, får rätten förlänga denna tid. Rätten skall se till att utredningen bedrivs skyndsamt.

Den som verkställer utredning skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.

Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

9.1.2 Socialtjänstlagen

12 a § Kommunen skall sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor rörande vårdnad och umgänge (samarbetsamtal).

Kommunen skall sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig rådgivare kan erbjudas dem som begär det.

Med familjerådgivning avses i denna lag en verksamhet som bedrivs av det allmänna eller yrkesmässigt av enskild som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer.

10 Bilaga B

10.1 För denna uppsats väsentlig lagtext enligt dess lydelse efter lagändringen 1 oktober 1998

10.1.1 6 kap. föräldrabalken

1 § Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

2 § Barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller arton år eller dessförinnan ingår äktenskap.

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Om ansvaret i frågor som gäller barnets ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9-15 kap.

2 a § Barnets bästa skall komma i främsta rummet vid avgörande enligt detta kapitel av alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas.

2 b § Vid avgörande enligt detta kapitel av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

3 § Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem båda, om inte rätten dessförinnan har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden upplöses enligt 5, 7 eller 8 §. Skall barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, skall rätten i domen erinra om att vårdnaden alltjämt är gemensam.

4 § Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna gemensamt utöva vårdnaden, skall rätten på talan av dem båda förordna i enlighet med deras begäran, om inte gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

Föräldrarna kan få gemensam vårdnad också genom registrering hos skattemyndigheten efter anmälan av dem båda

1. till socialnämnden i samband med att nämnden skall godkänna en faderskapsbekräftelse, eller

2. till skattemyndigheten under förutsättning att förordnande om vårdnaden inte har meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare.

5 § Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och vill någon av dem få ändring i vårdnaden, skall rätten efter vad som är bäst för barnet förordna att vårdnaden skall vara gemensam eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna.

Rätten får inte besluta om gemensam vårdnad, om båda föräldrarna motsätter sig det.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av en av föräldrarna eller båda. I mål om äktenskapsskillnad får rätten utan yrkande anförtro vårdnaden om barnet åt en av föräldrarna, om gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

6 § Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala att vårdnaden skall vara gemensam eller att en av dem skall ha vårdnaden om barnet. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det enligt andra stycket.

Har föräldrarna avtalat om gemensam vårdnad, skall socialnämnden godkänna avtalet, om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa. Innebär avtalet att en av föräldrarna skall ha ensam vårdnad, skall nämnden godkänna avtalet, om det som har överenskommit är till barnets bästa.

11 § Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

13 § Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare, skall vad som sägs i 11 eller 12 § gälla dem tillsammans.

Är en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

14 a § Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna, får rätten på talan av en av dem eller båda besluta vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med. Avgörande skall vara vad som är bäst för barnet.

Föräldrarna får avtala om barnets boende. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommit är till barnets bästa.

15 § Barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med.

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses. Särskilt förordnade vårdnadshavare har ett motsvarande ansvar.

Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står det särskilt nära så långt möjligt tillgodoses.

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och skall umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med, skall den andra föräldern lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar mot det. Om barnet skall umgås med en förälder som inte är vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära, skall upplysningar enligt första meningen lämnas av vårdnadshavaren.

15 a § Rätten skall besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet. Talan om umgänge får föras av en förälder som vill umgås med sitt barn. Om umgänge begärs av någon annan, får talan föras av socialnämnden.

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommit är till barnets bästa.

15 b § Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, skall den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som föranleds av barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det skall ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan jämkas av rätten för tiden efter det att talan har väckts, om ändring i förhållandena föranleder det.

17 a § Föräldrar kan enligt 12 a § socialtjänstlagen (1980:620) få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal mellan föräldrarna enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § andra stycket skall godkännas.

Vid sin prövning av föräldrarnas avtal skall socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Utan hinder av sekretess enligt 7 kap. 4 § första stycket sekretesslagen (1980:100) är en annan socialnämnd som har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning skyldig att lämna sådana upplysningar på begäran av den socialnämnd som skall pröva avtalet.

Socialnämndens beslut enligt andra stycket får inte överklagas.

18 § Föräldrar kan enligt 12 a § socialtjänstlagen (1980:620) genom samarbetsamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge.

I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

Om rätten lämnar uppdrag enligt andra stycket, kan den förklara att målet skall vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetsamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

19 § Rätten skall se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda.

Innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har nämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna rätten sådana upplysningar.

Om det behövs utredning utöver vad som sägs i andra stycket, får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa den. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma en viss tid inom vilken utredningen skall vara slutförd. Om det behövs, får rätten förlänga denna tid. Rätten skall se till att utredningen bedrivs skyndsamt.

Den som verkställer utredning skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.

Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

10.1.2 Socialtjänstlagen

12 a § Kommunen skall sörja för

1. att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor rörande vårdnad, boende och umgänge (samarbetsamtal) samt

2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § andra stycket föräldrabalken.

Kommunen skall sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig rådgivare kan erbjudas dem som begär det.

Med familjerådgivning avses i denna lag en verksamhet som bedrivs av det allmänna eller yrkesmässigt av enskild som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer.

11 Bilaga C

11.1 För denna uppsats väsentliga delar ur FN:s barnkonvention

11.1.1 Konvention om barnets rättigheter (1989)⁹⁴

Artikel 3

1. Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.

2. Konventionsstaterna åtar sig att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder.

3. Konventionsstaterna skall säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal och lämplighet samt behörig tillsyn.

Artikel 12

1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Artikel 18

1. Konventionsstaterna skall göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. Föräldrar eller, i förekommande fall, vårdnadshavare har huvudansvaret för barnets uppfostran och utveckling. Barnets bästa skall för dem komma i främsta rummet.

2. För att garantera och främja de rättigheter som anges i denna konvention skall konventionsstaterna ge lämpligt bistånd till föräldrar och vårdnadshavare då de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran och skall säkerställa utvecklingen av institutioner, inrättningar och tjänster för vård av barn.

3. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barn till förvärvsarbetande föräldrar har rätt att åtnjuta den barnomsorg som de är berättigade till.

⁹⁴ Antagen av Förenta Nationernas generalförsamling den 20 november 1989. Undertecknad och ratificerad av Sverige, i kraft den 2 september 1990.

12 Käll- och litteraturförteckning

Källor

Eurostat.	Statistics in Focus. Population and social conditions. 1998-9. Council of Europe. 1998.
Eurostat Årsbok '97.	Europastatistik i fokus 1986-1996. Jorgen Kold Kristensen (red.) Italien. 1997.
Lagutskottets betänkande 1997/98:LU12.	Vårdnad, boende och umgänge. Stockholm. 1998.
Regeringens proposition 1975/76:170	om ändring i föräldrabalken m.m. Stockholm. 1976.
Regeringens proposition 1981/82:168	om vårdnad och umgänge m.m. Stockholm. 1982.
Regeringens proposition 1990/91:8	om vårdnad och umgänge. Stockholm. 1990.
Regeringens proposition 1997/98:7.	Vårdnad, boende och umgänge. Stockholm. 1997.
Statens offentliga utredningar 1995:79.	Vårdnad, boende och umgänge. Stockholm. 1995.
Statistisk årsbok för Sverige 1998.	Årgång 84. Statistiska centralbyrån. Stockholm. 1998.
Vårdnad och underhåll 1992.	Statistiska centralbyrån. Stockholm. 1993.

Litteratur

Köhler, Eva-Mari	Hur mycket ska egentligen ett barn behöva tåla. Stockholm. 1988.
Sylvander, Inga.	Barn och separationer. Malmö. 1980.
Wickström, Anita	1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten. Stockholm. 1998.